

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

РЕСПУБЛИКИ ТЫВА

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№64
(19101)

2018 чылдың
май 31
четверг

Хүннүң үнери — 03:54
Ажары — 21:01
Хүн дурту — 17:07

Садар өртээ хостуг 12+

Кызыгаар — бүзүрелдиг камгалалда

КҮРҮНЕ ШАҢНАЛДАРЫН ТЫВЫСКАН

Байырлыг хемчег үезинде.

өг-бүлө байырлалында чыгып келген ышкаш, өөнүң ишти, уругдары шушту ында боор. Албан эрттирип турар чери, кызыгаар — шуптузунга төрзөн бажыңы, олар езулуг акы-дуңмашкылар. Кызыгаар чоогунда суурларның чурттакчылары кызыгааржыларга төрелинге ышкаш, чылыг-чымчак хамаарылгазы анаа эвес. Кызыгааржылар чүгле кызыгаарны эвес, а чурттакчыларны, бистиң малчыннарывысты, арааттарывысты база камгалап турар.

Бистиң аныяктарывыстың кызыгааржылар-биле чоок харылзаазы келир үеде мергежил шилип алырынга улуг салдарны чедирип турар. Сөөлгү чылдарда, чылдан чылче, федералдыг айыыл чок чорук албанының дээди өөредилге черлерин дооскан чаңгыс чер-чурттугларывыс Тываның кызыгаар эргелелиниң одуруунче кирип, кызыгаарда албан-хүлээлгезин күүседип чоруурлар. Кызыгаар албанының хоочуннарынга, штаттан дашкаар ажилдакчыларынга, тергийн дээн кызыгааржыларга шаңналдарны өөрүшкү-биле тыпсыр-дыр бис. Байырлалыңар-биле, өңнүктөр — деп, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол байыр чедирип чугаалаан.

Тыва Республиканың Баштыңының чарлыгы-биле, албан-хүлээлгезин сыныш чок күүсеткени дээш, прапорщик Григорий Амзараковка, улуг прапорщик Андрей Корчемкинге, прапорщик Федор Маспын-оолга Тыва Республиканың Чазааның Даргазының өөрүп четтириш-кинин чарлаан.

Подполковник Максим Пойловка, майор Александр Филатенковка ТР-ниң Чазааның Даргазының хүндүлел бижиктерин тывыскаан.

Россия Федерациязының Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада кызыгаар эргелелиниң удуртукчу Вячеслав Шкиря Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолду «Россияның Кызыгаар шериглериниң 100 чылы» медаль-биле шаңнаан.

Май 28-те Кызылдың Улусчу чогаадылга бажыңыга Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының кызыгаар эргелелиниң тургустунганындан бээр 100 чыл болган юбилейинге тураскааткан байырлыг хурал болуп эрткен.

Ук хемчегге чүгле кызыгааржылар эвес, оларның өг-бүлелери — кадалары, ажы-төлү, ада-иелери, Чазак кежигүннери, дээди Хуралдың депутаттары, яамы, ведомстволарның төлээлери киришкен.

«Бөгүн Россияның кызыгаар албаны албан езузу-биле үндезилеттингенден бээр 100 чылын демдеглээн. Олар боттарының айтырыы, албан-херээ, ылаңгыя заставаларда долгандыр хүрээлели-биле онзагай шериг кезээнге хамааржыр. Кызыгаар черде кезектер езулуг улуг өг-бүлө алаар — солдаттар база офицерлер, кадалары, ажы-төлү, шупту бот-боттарынга чоок, таныш. Байырлал хүннеринде бистиң Тываның кызыгаар отрядындан ону көрүп болур:

кинин чарлаан.

Подполковник Максим Пойловка, майор Александр Филатенковка ТР-ниң Чазааның Даргазының хүндүлел бижиктерин тывыскаан.

Россия Федерациязының Федералдыг айыыл чок чорук албанының Тыва Республикада кызыгаар эргелелиниң удуртукчу Вячеслав Шкиря Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолду «Россияның Кызыгаар шериглериниң 100 чылы» медаль-биле шаңнаан.

Хүннүң медээлери

ТЫВАДА ЧЕДИП КЕЛГЕН

Июнь 3-тен 9 хүннеринде Тывага болур Бүгү-российжи «Шериг ралли» мөөрейге белеткел ажилдары дооступ турар. Шериг техникага чарыштар эрттирери-биле, 104 биле 142 километр хемчээлдиг оруктары даглыг «Кара-Хаак» полигонда белеткээн.

Мөөрейге Төп, Мурнуу, Барыын болгаш Чөөн шериг округтарындан, Соңгу далай флотундан, Агаар-десант шеринден 6 команда, 90 шериг албанныглар, 30 хире шериг техникалар киржир. Оларның аразында куяктыг «Тигр» болгаш чүк сөөртүр «КамАЗ» биле «Урал» автомашиналар бар. Төп шериг округунуң командасында 55-ки тускай мото-адыгжы (даг) бригаданың 6 төлээзи кирген.

Бо хүннерде маргылдааның киржикчилери Тывада чедип келген эмчи шилчилгезин эрткеш, машина-техниказын кадыр-берт оруктарга белеткеп турарлар. Мөөрейниң тиилекчилери бүгү делегей маргылдаазынга Россияны төлээлеп баар.

МӨӨРЕЙНИ ТҮҢНЭЭН

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Администрациязының Күрүне албаны болгаш кадрлар курлавырының айтырыгларының талазы-биле департаментизи профессионал мергежилдиң «Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының шылгараңгай кадр ажилдакчызы» деп мөөрейни бо чылын үш дугаар эрттирген.

Мөөрейниң негелделерин езугаар ону ийи чадага эрттирген. Күш-ажылга хамаарылга, күрүне албаны болгаш коррупцияга удур, кадрлар херектерин эмгелээр дугайында хоойлужудулга адырында билииниң деңгелин илередир айтырыг-харыларны май 14-те база команда аайы-биле маргылдааны май 19-та организастан.

Мөөрейниң түңнелин май 24-те, Кадр ажилдакчызының хүнүнде, республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының кадрлар килдистериниң ажилдакчыларынга семинар хурал үезинде үндүрген.

Шүүгү яамызының кадрлар болгаш эрге-хоойлу хандырылгазының сектор эргелекчизи Аржаана Балзанай 88 санны алгаш, I чергениң диплому-биле шаңнаткан.

Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының организаствыг айтырыглар, эрге-хоойлу, кадрлар хандырылгазы болгаш контроль килдизиниң консультанты Олеса Серен 87 сан алгаш, II чергениң дипломунга, Культура яамызының кадрлар болгаш эрге-хоойлу хандырылгазының килдис начальниги Аяна Данзы-Байыровна Баяндай 82 сан алгаш, III чергениң дипломунга төлептиг болган.

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солунуң 2018 чылдың чагыдылгазы Тываның Бүгү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. Ынчангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче республиканың ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүндүлүг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывысты кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
31730 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

Чагыдылга-2018

РЕДАКЦИЈАДАН БОТТАРЫ КЭЭП
АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын»
солунну үезинде чагыдып
номчуңар!

Тыва Республиканың
Дээди ХуралындаХӨЙ-НИИТИ
ДЫҢНААШКЫНЫ

Тыва Республиканың 2017 чылда бюджетиниң күүселдезиниң дугайында чыл отчедунуң хөй-ниити дыңнаашкыннары дүүн, май 30-де, Буян-Бадыргы аттыгаалчылар бажыңыга болуп эрткен. Хөй-ниити дыңнаашкыннарынга Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттары, ТР-ниң Чазак кижигүннери, кожууннарның чагырыкчылары, яамыларның болгаш ведомстволарның, хөй-ниити организацияларының төлээлери киришкен.

Хөй-ниитидыңнаашкыннарын эгелээриниң мурнуу чарында сөстү Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчысы Александр Брокертке берген. Республиканың 2017 чылда бюджетиниң күүселдези белен эвес байдалга эрткен ол чугаалааш, 2018 чылдың бюджетиниң күүселдези база чийик эвес боор, чүге дээр-ге Россия Федерациязының Президентизиниң чаа май чарлыктарының күүселдези эске-даа белен эвес сорулгалар республиканың эрге-чагырга органнарының, яамыларның болгаш бүдүрүлгелериниң мурнунда туруп турарын демдег-лээн.

Тыва Республиканың 2017 чылда социал-экономика хөгжүлдэзиниң түңнелдериниң дугайында ТР-ниң экономика сайыдының бирги оралакчысы А. Сат, Тыва Республиканың 2017 чылда бюджетиниң күүселдезиниң дугайында ТР-ниң сан-хөө сайыды О. Достай олар илеткээнер. Тыва Республиканың 2017 чылда бюджетиниң күүселдезиниң дугайында чыл отчедунуң талазы-биле түңнелди ТР-ниң Саналга палатазының даргазы В.Хомушку кылган.

Тыва Республиканың 2017 чылда бюджетиниң күүселдезиниң дугайында чыл отчедун хөй-ниити дыңнаашкыннарының киржикчилери сайгарып чугаалашкаш, оң түңнелдери-биле саналдарны бергеннер.

«Тыва Республиканың 2017 чылда бюджетиниң күүселдезиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузун хүлээп алырын ТР-ниң Дээди Хуралында (парламентизинге); «2024 чылга чедир үеде Россия Федерациязының хөгжүлдэзиниң национал сорулгаларының болгаш стратегия шийтирилгелериниң дугайында» Россия Федерациязының Президентизиниң 2018 чылдың май 7-де № 204 Чарлыын күүседириңче угланган хемчеглерни хүлээп алырын Тыва Республиканың Чазаның саналдаан.

Республикада социал-экономика хөгжүлдэриниң байдалды ам-даа хөгжүдөр талазы-биле хемчеглерни база хөй-ниити дыңнаашкыннарының киржикчилери саналдаан.

«Шынның» корр.

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Дээди Хуралга «2018 чыл – девискээрниң хөгжүлдэзиниң старты. Тыва-2030» деп Айыткалы күүседири сорулга-биле, республикага огород болгаш сад ажылын хөгжүдериң хемчеглерин ажилдап кылган. Ол хемчеглерни ажилдап кылырының эргежок чугула апарганының бир чылдагааны, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының санчурагайлары-биле алырга, Тывада 133 400 кижиниң азы чурттакчы чоннуң 41,8 хуузуңуң орулгалары албан езузу-биле доктааткан амыдырап-чурттаарының эң куду деңгелинден безин эвээш болганы.

Ол программада суурларга суг бугаларын кылыры, бар бугаларны аштаары, олап сугну огородтарже аксыры, кудуктарны кагары, огород тарыыр шөлдери чок хамаатыларга черни аңгылап бээр, ногаа аймаа тарып өстүрер талазы-биле өөредилге семинарларны эрттирери дээш хөй хемчеглерни ап чорудары көрдүнген. Бо программаны чедишкениң күүседириңге каш чыл улаштыр боттандырып чорудуп турар «Социал картофель» губернатор төлөвилели улуг деткимче болуру чугаажок.

Огород ажылын сайзырадыр, чон аразынга картофель, ногаа аймаан тарырын калбартыр дээш, чазак-чагырганың талазындан ап чорудуп турар ажилдарның улуг ужур-дузалыын айтыпшаан, дараазында чүүлду демдегел каары база артык эвес боор. Эң ылаңгыя кожа-хелбээ чурттап чоруур орус чонувустуң, эш-

өөрүвүстүң барык шуптузу огородту кандыг-даа хемчеглер чокка бажыңнарының чанынга тудуп, картофель болгаш ногаа аймаан тарып өстүрүп турар-дыр. Тывалар ногаа тарып өстүреринге чаңчыкпаан чон бис деп, чамдык кижилер чылдагааннап болур-ла ыйнаан. Ынчалза-даа тываларның аразында ногаа аймаан, кандыг-даа чаңчыл дивейн, хөйү-биле тарып өстүрүп чоруур кижилер база бар-дыр. Кижилерниң огородту тарып азы тарывайн турарының хамык чылдагааннары чаңчылда эвес, а боттарывыстың ажил-агыжы эвес чалгаавыста деп чугаалап болур. Албан езузу-биле доктааткан чурттаарыңга херек хереглелдериниң эң куду деңгелинден безин эвээш 133 400 кижиниң аразында азы чурттакчы чоннуң 41,8 хуузуңуң иштинде амыдырал-чуртталгазының байдалы оон бедик бооп болур кижилер бар. Ажил-агыжы эвес, чалгаа кижилер кара хөзүннүг черлерде, суг кудумчулап агып чыдар суурларда чурттап олар хирезинде чаңгыс борбак картофель олуртпайн турар болгай.

Огород ажил-агынын Тывага моон соңгаар сайзырадыр талазы-биле хемчеглерде ногаа, картофель тарып өстүрер күзелдиг кижилерге дузалаарының аргаларын көрүп кааны эки-дир. Ынчалза-даа бажыңының чанында азы дачаларда чер участоктарын шуут ажыглавайн турар хамаатыларга хамаарыштыр албадал

болгаш кеземче хемчеглеринче кошкак кичээнгейни салган.

Чижээлээрге, Кызыл хоорайның чоогунда дачаларда шуут кагдынган, ээлери дачалар ниитилелдериниң баштаар черлери тыппайн турар чер участоктары өске кижилерге бериптерге, оларның чаа ээлери болбаазырадып, ногаа болгаш картофель тарып, бажың-балгат тудуп алырга, эрги «ээлери» тыптып кээп, чаргылдажып, судтажып эгелээр таварылгалар хөй.

Чүгле дачаларда эвес, көдээ-даа, черни өнчү кылдыр алган соонда, ону ажыглаар-ажыглавазымны бодум билер мен дээр хамаатылар бар. Черни ажыглавайн турары хоойлудурум үрээшкини эвес деп санаар кижилер бар. А ол дээрге шын эвес билишкин. Черни хууда өнчүге алган-даа болза, оон ажыглалы дээш харысалга хоойлудурум езугаар бар. Бажыңнар чанында, дачаларда чер участоктарын ажыглавайн турар кижилер эвээш эвес. Оон чылдагааны черниң ажыглалы-биле тус черлерде эрге-чагырга органнары ажилдавайн турары. Ол түвектиг ажил. Өнчүге чөпшээрди алган черин хамааты ажыглавайн турарын азы соора ажыглаанын, янзы-бүрү документилер чыып, бадыткаары нарын, хөй үе негеттинер. Ынчангаш ындыг ажилдан тус чер эрге-чагыргазының ажилдакчылары ырак-ла чоруксаар. Чер участогун 3 чыл дургузунда ажыглаваан дээш, торгаалдарны чер ээзинге онаап болу-

рун Административтик чүрээшкенинниң кодекси көрүп каан. Бир эвес тор соонда черни ажыглаваачер участогун хураап ап, хамаатыларга дамчыдып руң Россия Федерациязы Хамааты кодексинде калган. Черни ажыглавайнрының демдектерин Россия дерациязының Чазаның чылдың апрель 23-те хү алган № 369 доктаалында радып каан. Ол дээрге чер тогун бок сигеннериниң до үнгени, черни болбаазыра ажыглап турарының демдек дээш оон-даа өске. Бир черни ажыглаарының дугай хоойлудурум езугаар тус черге-чагыргазының негелдерин черниң ээзи күүсетпес за, судтуң шийтири-биле ч хураап ап болур.

Чижээлээрге, Кызыл хоорайның чоогунда дачаларда дынган чер участоктары Оларны ээлериңден су, шийтири-биле хураап ап гаа болгаш картофель та огород тудуксаар кижилер дамчыдып берип болур ажилга Кызыл хоорайның чагыргазының, чер-биле а дап турар органнарның четпейн турар. Четпейн т эвес, чедиксеевин турар санап болур. А ол чер дэ найысылалдың ажил-агыжы чурттакчыларыңга оң болгаш садты хөгжүдери киржириниң, боттары аш-аймаа-биле хандыраарың аргазы-дыр.

Шаңгыр-оол МОНП

«Тыва-Экспо-2018»: түңнелдер

КИРЖИКЧИЛЕР САНЫ ӨСКЕН

«Тыва-Экспо-2018. Час» деп регионнара аразының 19-ку ярмарка-делгелгезиниң түңнелдеринге хамаарыштыр Тыва Республиканың Экономика яамызының дыңнатканы-биле алырга, ярмарка-делгелгеге ниитизи-биле 89 бараан бүдүрүкчүлери киришкен. Тыва Республиканы – 42, Россияның регионнарын 18 киржикчи төлээлээн. Сайгарлыкчы чорукту деткиир 14 инфраструктура организациялары ярмарка үезинде боттарының ажылын чоруткан.

Ярмарка-садыглажышкынның түңнелдери-биле 15 дургужулга чардынган. Үш хүн дургужунда Кызыл, Абакан, Красноярск хоорайлардан болгаш кожууннардан келген 8 муң хире кижилер делгелге садыглажышкынны көргөн. Делгелгеге киржир күзелдиг сайгарлыкчыларның хөй болганы-биле, И. Ярыгин аттыг спорт комплекзиниң баарыңга садылаар майгынарны тургускан. Делгелге садыглажышкынның соонда эң-не шылгараан киржикчилерге дипломнарны бол-

гаш тураскаалга суй белектерни тывыскан.

Тывага ажиттыганы Сайгарлыкчы чорук неделязы делгелгесадыглажышкын-биле доозулган. Моолдун сайгарлыкчыларының киржилгези-биле «Убсанур аймакка кылган» деп булуң делгелге садыглажышкын онзагай черни элээ. Аңаа хары кылдыр Моолдун Убсанур биле Завхан аймактарының кызыгаар чоогунга болур ярмаркаларынга Тыва Республикадан сайгарлыкчыларның киржирин дугурушкан.

Каа-Хем кожуундан сайгарлыкчы Семен Бочкарев тудуг материалдарын делгеп садып, Моолдан база садып алыкчылар-биле харылзааны тыпкан. Кызыл кожуундан «Заря» агрохолдинги делгелге-садыглажышкынга идепкейлиг киришкен. Агрохолдингиниң салбыры Моолдун Убсанур аймаанче куш ээдин болгаш чуургаларын сөөртүп эгелээр дургужулганы кылган.

«Тываның бойдузунуң белээ» экспозицияны аңгы демдегелеп болур. «Вавиол» КХН республика девискээринде болгаш оон дашкаар эң хереглелдиг эм оът-

тар продукциязын делгээн. З.С. Хомушкунуң хуу бүдүрүлгези чыжыргананың үзү биле хандызын, а барыын-хемчикчилер черлик кулчаның соктаан бажын (тыва кулчаны) садып алыкчыларга сүмелээн. Чаа-Хөл кожуундан сайгарлыкчы кола саваларда «Ажыг-Суг» аржаанын саткан. «Туранның сыын ажил-агыны» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези сыын мыйызындан продукциязын делгээн.

Кызыл, Улуг-Хем, Чаа-Хөл, Бии-Хем, Таңды, Кызыл кожууннардан бараан бүдүрүкчүлери делгелгеге эң идепкейлиг киришкен. Көдээ ажил-агының хоочуну, «Мөген-Бүрен» КУБ-туң директору Өшкү-Саар Аракчаевна Ооржактың удуртулгазы-биле эң-не ыраккы Мөңгүн-Тайга кожууннуң төлээлери делгелгениң шупту хүннеринде ажилдаан.

Бурятия база Красноярск крайдан экелген үнүштер өзүмнерин чон хөйү-биле садып алган. Үш хүн дургужунда 1200 өзүм саттыганы. Пөштен кылган доскаар-чунар-бажың биле фурако япон чунар-бажыңны чон дыка сонугаан. «Кедро-

вый рай» компания чугулафраструктуразы (оруу, чыр херими) бар таарымчалыгжыңнарны база гриль-бажычаштарны саткан. Компани Кызыл хоорайга бодунуң сыбырын аядар деп шийтип үндүргөн.

Даштыкы компаниялар албан езузу-биле дилерлер — «Медведь-юг» база «Медведь Холдинг» компаниялар тест-драйв эртер база чиге делиг өртек-биле Hyundai ба Mitsubishi автомобильдиниң аңгы маркаларын делгээн. Тыва Республиканың чурттакчыларыңга август төнчүзүңге чедитускай акцияны чарлаан. «Гель» автомобильдиниң пассажирлер болгаш чүк сөөртүрчелер маркаларын көргүзүп кылды делгээн. Хакас Республикада база Красноярск крайда Тойотаның албан езузунуң дилериниң хандыганы соонда, HYUNDAI биле MITSUBISHI автомобилдерини республиканың чурттакчылары хөйү-биле садып ап эгелээр көргөш, оон дилерлери делгелгеде киржип келген. Албан езузунуң дилерлеринден автомобильдерни дорт садып алыры, хереглелчилерге чуутымагадылалдарны берип, артык немелде өртектен чайладыр.

Ыдык ай чоруп тур

Бүгү делегейниң буддистеринге бо чылын май 16-дан июнь 13-ке чедир ыдыктыг ай. Чүге ыдык болуп турарын «Шын» солунуң суббота номерлеринге Буян башкы номчуучуларга тайылбырлап берген. Бо үеде кылдыңан эки, багай үлелер чүс муң катап көвүдээр. А май 29 – Бурган хүнү. Ол дугайында Тываның Камбы-ламазы Лопсан Чамзы-биле чугаалаштывыс.

– Бо чылын Будда Шакьямуни бурганның төрүттүнген хүнү май 29-та таваржы берген. Чыл санында өскерлип турар чылдагааны – Ай календарындан санап үндүреринден ындыг. Ону чайның башкы айының азы дөрт дугаар айының 15 чаазында ай санаашкыны-биле демдеглээр. Ынчангаш Будда Шакьямуни Бурганның бо айда төрүттүнгенин база Чырык Угаан четкенин болгаш Паринирвана байдалынче кире бергенин буддистер улуг байырлап кылдыр демдегледип турарлар.

Ыдык айда нүгүлдүг кара үлө кылыр болза, чүс муң катап көвүдээр, а буянныг ак үлө кылырга, он муң катап көвүдээр. Ынчангаш ыдык айда арага ижип болбас, таакпы тыртпас, эът ивес, аас-дыл кылбас, багай бодалдар бодавас, хөлүн эрттир өгүлээшкн кылырын шеглээр.

– Кайы-даа шажын-чүдүл-

геде кылып болбас ужурулг, хоруушкун (табу) салып каан үлелерни тодарадыр сагындырып көрүңерем, Башкы?

– Буддист кижиниң чайлап чоруур ужурулг 10 кара үлелери мындыг:

I. Мага-бот-биле кылдынар 3 багай үлелер:

1. Амылыг амытанның амытынын үзери.
2. Улустуң бербээнин алыры.
3. Эр-херээжен харылзааны шын эвес кылыры.

II. Сөс-домак-биле кылдынар 4 багай үлелер:

1. Мегелээр.
2. Улус аразынче сөс октаары.
3. Каржы сөстөр чугаалаары.
4. Хоозун, утказы чок, меге үзелдиг чугаа кылыры.

БУРГАН ХҮНҮ

III. Сагыш-сеткил-биле бо-даар 3 багай үлелер:

1. Өске кижиниң эдин алыксаар, хоптак сеткил.
2. Өске улуска хора чедирик-сээр сеткил.
3. Шажынга удурланыр меге үзел.

А бо айыттыг 10 кара үлелерге удур 10 ак үлелер бар. Ону тодарадыр мындыг:

I. Мага-бот-биле кылдынар 3 ак үлелер:

1. Амылыг амытанның амытынын камгалаары.
2. Өскелерге бүгү талазы-биле дуза чедирери.
3. Эр-херээжен харылзааны шын кылыры.

II. Сөс-домак-биле кылдынар 4 ак үлелер:

1. Шынын чугаалаары.
2. Өскелерниң эп-найралын быжыктылары.
3. Эвилең-ээлдек, хүндүлээчел болуру.
4. Чугаа-соотту чүгө херек үеде, уткалыг чорудары.

III. Сагыш-сеткил-биле бо-даар 3 ак үлелер:

1. Хоптактанмайн, бодунда бар кежиинге сеткил ханып чорууру.
2. Кээргээчел сеткилдиг болуру.
3. Будданың Өвөддин сүзүлээр.

Бо ыдыктыг айны чүге ынчаар эки ёзулалдар-биле сагып эрттирер ужурулг дээр, кижиги эът ивес, таакпы тыртпас, арага ишпес болза, чайның башкы айының 15 чаазында, өът-сиген үнүп турар үеде мага-ботка арыглаашкын, сагыш-сеткилди оожум, тайбың байдалы чедип алдынар. Буянныг үлөзи көвүдээнинден, кижиниң назыны узаар.

– Ыдык айда кылдыныгларның угланышкыны бүгү делегейниң улуг шажыннарында ышкаш бе?

– Ийе, ындыг. Бо дээрге мага-боттуң болгаш сагыш-сеткилди арыглаашкынының айы-дыр. Чижээ, христиан чонда *пост*, мусульман чонда *рамадан* ышкаш. Бир ай иштинде эът ивейин баар болза, ханда холестерин эвээжээр, чүректин, баштын дамырлары эки ажалдаар, баар арыглары, ижин-шөйүндүнүң чем хайылдылары экижиер. Ниитизи-биле организм чыл дургузунда чыгыл берген хоралыг чүүлдерден арыглары. Ыдык айда ак чөмнөр болгаш ногаалар аймаандан кылган чөмнөр чиир болза эки.

– Будда бурганның өөредии-биле бо бүгү сагыры эки дээрзи билдингир-дир. А Өөредигниң кол-ла утказы чүде ирги, Башкы?

– Будда – Чырыткылыг бурган, адының утказы «Чырыткы» дээн. Ол аас-кежикти, чы-

рыкты чедип алырының оруун айыткан, ынчангаш ол Айтыкчы Бурган. Өөредиге хилинчек-човулаңның үнөр дөзү – мугулай чорук деп айтып турар. Сагыш-сеткил байын чедип ап, материалдыг талаже хандык-шылга алыспазы чугула. Хөй-ле хоптактанмайн, бодунда бар чүгө өөрүп чоруурга эки. Будда бурганның Өөредии кижиги боду өөрениринче сагыш салыр ужурулг. Ыдыктыг XIV Далай-Ламаның чагылары дээр-ле Бурганның өөредии-дир.

Доңчөд хуралын хураар азы Сака Даваа байырлалын шын эрттиреринге хамаарыштыр Тываның Камбы-ламазының кыйгырын хүлээп алгаш, ону чонга нептереткен бис. Доңчөд хураар кол хүнү бүгү буддий-жи чурттарда Тайбыңның хүнү кылдыр демдегледип турар. Канчыыры база ыдыктыг судурларны лама башкылар бүгү-ле хүрээлерге номчуурлар. Чайның башкы айының 15 чаазында азы май 29-та хүндөдир Бурган Башкы Будданың ОМ МУНИ МУНИ МАХА МУНИЕ СУУХАА деп тарназын хөй номчуур. Ыдыктыг дуганнар, хүрээлер, субурганнар долганыр, буян чыып алыр, аас-кежиктиг болурунун чылдагааннарын тургузар, сагыш-сеткилин, мага-бодун арыглаар.

– Интервью бергениңер дээш өөрүп четтирдим, Башкы. Надежда ЭРГЕП чугаалашкан.

Республиканың бирги турисчи делгелгези

АЗИЯ ТӨВҮНЧЕ АЯН-ЧОРУК
(Репортаж)

нып болурун таныштырган.

А Чаа-Хөл кожуунуң кайгамчык солун булуңнарынга чедип болур. Авыда бурганга тейлеп, Саска даанче үнөр, алдаржаан аржаан Ажыг-Сугга (Үүр-Сайыр) эмненип дыштаныр улус чыл санында дыка хөй. Чаа-Хөл биле Кызыл аразының оруу – 186 км.

Бажы бедик Бай-Тайганы, шынап-ла, аржааннар чурту дээр шын. Шивилиг, Бел, Арыскан, Кудук, Шындазын, Даштыг-Хөл деп аржааннарның төөгүзүн орус, тыва дылдарда тайылбырлаан. Чайгы үеде чоннуң хөй кези бо кожуунуң аржаан сугларында эмненип дыштаныр турар.

Өске-даа кожууннарга чайның чылыг хүннеринде дыштанып болур арга бар. Улуг-Хемде Ыдыктыг Хайыракан, Буура дагларыңче үнөр, Белдир-Кежиг деп этнокультурлуг комплексче

аян-чорук кылыры база солун.

Кызыл кожуунга баар болза, «Бурган изи» деп ыдыктыг дага чедип көөр, чоогунда Кара-Чыраа турисчи баазы даштыкы чурттардан келген аалчыларны хүлээп ап турар. Аңаа аъттыг, чадаг селгүүстээр... Оон ыңай Баян-Колга хову корабльдары-биле агаарлаар, Ээрбекте турисчи баазаже аян-чорукту кылып болур.

База бир улуг турисчи комплекс Би-Хем кожуунуң девискээринде турар. Найысылалдан ырак эвесте, Вавилин ээтпээнде «Би-Хем» деп өг хоорайжыгаш чылдың-на аян-чорукчуларны уткуп алгаш, дыштандырып турар. Он үш өгө 2, 3, 4 болуп үстүп алгаш, каш-даа кижиги чурттап болур. Изиг, соок суу болгаш чунар-бажыңдан бээр бар. Дыштанып келгеннер аъттыг селгүүстеп, ча, согун адар, стол теннисин ой-

наар, национал аш-чемни база кылып чип өөренир. Оон ыңай аян-чорукчуларны Дус-Хөл, Чагытай, Тере-Хөл хөлдөргө болгаш Уургайлыг, Шивилиг аржааннарже чедирер. «Чиргилчин», «Тыва кызы» фольклор бөлүктериниң артистери солун концерттерин бараалгадыр. Интернет четкизин база сонуграп болур.

Оон ыңай Сүт-Хөл, Эрзин, Тес-Хем, Тере-Хөл, Өвүр, Чеди-Хөлдүн делгемнеринде эм шынарлыг аржааннарга, хөлдөргө дыштанып, туристеп чедерге база солун-на.

Май 26. Шуулганның ийги хүнүнде Тываның турисчи фирмалары боттарының ажил-ижин таныштырган. Баштай-ла Национал музейниң төлээлери «Хааннар шынаазының» дугайында дириг-чурукту сонуградып, Аржаан базырыңче аян-чорук кылыр кокпа орукту тайылбырлаан. Чагыларны хүлээп ап турарын болгаш чайгы үеде өөреникчилер база сонуграп чедип болурун чугаалады. Оон ыңай «Кызыл куйлар», «Азас», «Тувантрип», «Тываны ажит», «Тоджа-Тур», «Эзир-Караның изи-биле» деп турисчи фирмаларның төлээлери аян-чорукчуларны манап турарын чугаалаан. Улаштыр кидис өгө «Тос-карак» кафеиниң повары Сайдаш Саая бууза, хуужуур болгаш пиң (хаарган далган) кылырынга мастер-классты көргүскен. Черле ынчаш бо шуулганга делгелгелер, мастер-класстар, ужуражылгалар, өөредилгелер элбек болган.

Ася ТЮЛЮШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Май 25. Енисейниң эринде оол оранында дег «Азия төвү» культуралыг комплекстин девискээринге Тываның 70 ире турисчи фирмаларның өлээлери эртежик-ле чыгып елгеннер. Кожавыста Красноярск крайдан аалчылар база ар. Бо делгелгеде туризмниң планышкынының аайы-ле шөлчүгөштерни аңгылаан.

Кандыг-бир болуушкунга раскааткан (событиялыг) аян-чоруктуң шөлүнде тыва чоннуң ажит-хөөмейин делегейде билдингир «Тыва» бөлүүнүн оолары бараалгаткан. Оларның аюунда Орус культура төвүнүн артистери ырлап шоорлаан, национал музейниң ажилдакчылары чинге тарааны кылырын күткөн. «Хамнарның кыйгызы» деп фестивалдың төлээлери ала киржип келген дериг-хөкселин делгеп салып алган, арны таныштырган.

Дараазында эмнээшкн-кажыкы талазы-биле шөлчүште ТР-ниң Кадык камгалал мызының эртем-шинчилел ститудунда эртемденнер ваның аржааннарын делгепган тайылбырлап таныштыптур. Ында улусчу эмнээшкн вунуң эмчилери чонга аргаме бээр дээш кады келген.

Мында оон ыңай уругларга аян-чорукту хөгжүдери-биле, ниң Өөредилге яамызындан төлээр таныштырып келген. Ар чайгы үеде дыштаны-биле, лагерьлерге, спортчу бтарга барып, оюн-тоглаа-га киржип болурун чугаалап елгенер.

База бир «Дагже үнери» деп лун аян-чорукту Тываның эпинизм федерациязының игүгүнү, кол башкарыкчы, чолчы Маадыр-оол Ховалыг ыштырган. Бо аян-чоруктуң на оруу узун, Тывадан Непал

чедир... Улаштыр-ла сонуграп көөрге, суг оруу-биле чоруур аян-чорукту Чаа-Хөлдөн сайгарлыкчы Эдуард Кара-Сал башкарган. Енисейни дургаар катерге салдадып баткаш, Ажыг-Суг аржаанынга барып чедер. Алдын аржааннарның бирээзи болгай, чайгы үеде улус дыка хөйү-биле эмненип дыштаныр.

Оон ыңай докулчак ак өргээде Кызылдың ресторанның «Буян-Бадыргы», «Тенгри» база «Тос-карак», «Изуми», «Миолицца» кафелер янзы-бүрү аш-чемин таныштырып делгээн.

Келген аалчыларга найысылалды таныштыры-биле, аян-чорукту база чарлаан. Ырак-чоок кожууннардан келген төлээлер дыка идепкейлиг эки белеткенген, эрхейлер! Чурттап олар булуңунда турисчи баазаларының, аржаан сугларының чуруктарын көскүзү-биле дерип алганы онза. Кыдыг-кызыгаарда Мөңгүн-Тайганың төлээлери далай деңгелинден 3976 метр бедикте мөңгүнелип турар шыпшыңче үнерин, беш сылдыс дег Ак-Баштыгже, Хиндиктиг болгаш Ак-хөлдөргө, Ала-Тайга аржааныңче чедер кокпа оруктарын таныштырган. Оон ыңай өөр-өөр ояттап чоруур сарлык малын база Мугур хемни кежир 292 метр узун ыяш көвүргүнү таварып эртерин сонуграткан. Турист кижиги ол көвүргүнү 4 минута дургунда 455 базымны кылып чораш эртер. Мугур-Аксы суунуң чурттакчылары ол көвүргүн «Ынак-шааннар кежи» деп адап алган. Кызыл биле Мугур-Аксының аразы 510 км ыракта-даа болза, аян-чорукчуларга солун, төөгүлүг черлер ында.

Оон ыңай Чөөн-Хемчик кожуунда ыдыктыг Үстүү-Хүрээже, Күжүгеттерниң музей бажыңыңче экскурсиялаарын, Кара-Адыр, Көгез-Булак болгаш өске-даа аржааннарынга дышта-

Ажыл-албан аайы-биле

УТТУНДУРБАС СОЛУН СУРГАКЧЫЛААШКЫН

Тыва Республиканың Дээди судунуң шииткекчи-зи Любовь Дамбыл-ооловна Дамдын республиканың суд адырынга 35 чыл ажылдааш, эң-не ааскежиктиг ажылчын сургакчылаашкынының дугайында биске чугаалап берген. 2017 чылдың ноябрьда россияжи шииткекчилер бөлүү Францияның Страсбург хоорайда кижиниң эрге-ажыктарының талазы-биле Европейжи Судтуң (ЕС) ажыл-ижи-биле таныжар сорулгалыг ажылчын сургакчылаашкынче чорааш келген.

— РФ-тиң шииткекчилериниң мындыг ажылчын сургакчылаашкыннарын РФ-тиң Дээди Судунда Суд департаментизиниң эргеле-ли үргүлчү организастан турар. Тыва Республиканың Дээди Судунуң даргазы Н. Ч. Кужугеттин база судтуң шииткекчилериниң ачы-дузасы-биле мындыг солун сургакчылаашкынче чорааш келдим. Мындыг ажылчын сургакчылаашкынче россияжи шииткекчи бүрүзү чоруу болдунмас. Мунда чылдарда база бистиң шииткекчилеривис Россияның өске-даа регионнарының шииткекчилери-биле кижиниң эрге-ажыктарының талазы-биле Европейжи Судче чорааннар. Бо удаа мени чорутканы бо.

— **Ажыл аайы-биле сургакчылап чорааш, Европаның чараш хоорайларын көөр аас-кежиктиг болган-дыр силер. Россиядан чеже кижичордуңар?**

— Москвада Францияның Төлээчериңге өскер регионнарың шииткекчилери-биле кады шенген визазын (кайы-даа чуртче хостуг кирип болур чөпшээрел документ) баш бурунгаар кылдырып алган бис. Бистиң бөлүү-вүске 17 шииткекчи чордувус. Делегацияны Саха (Якутия) Республиканың Дээди Судунуң даргазы А.Н. Седалищев удуртуп чораан. Бөлүүвүстүң хей кезини область болгаш крайлар судтарының даргаларының ора-лакчылары (Москва, Магадан, Сахалин, Омск хоорайлар, Мордовия, Амур, Астрахань областтарының, Карелия, Ингушетия республикаларының, Камчатск край суду, Ненец автономнуг округ база Чөөн болгаш Барың Сибирь областтарының шериг судтары).

Париж хоорайның Шарль де Голль аэропортуна ужуп келгеш-ле, дүрген чоруур демир-орук-биле ийи шак болгаш Страсбург хоорайга чедип келдивис. Перронга бисти чылыг-чымчак уткуп алгаш, отельге улуг чараш апартаментилерге чыттырып каан. Дартазында-ла кижиниң эрге-ажыктарының талазы-биле ЕС-ке келдивис.

Страсбург судунда Европа Чөвүлелиниң шупту киржикчи чурттарының төлээлери ажылдап турар.

Бистиң аян-чоруувус ажылчын болганда, программа езу-гаар шупту хүннерни шактап

хуваап каан болду. Бирги хүнде башкарыкчы специалистер-биле ужураштывыс. Ол дээрже Россия болгаш өске чурттардан юристер-дир. ЕС-ке бистиң бөлүктү судтуң протокол килдизинден Мартина Дерво үдеп турду. ЕС ажылдакчылары-биле ужуражылгалар үезинде Суд департаментизинден бистиң специалистер очулдуруп берип турду. Бир дугаар ужуражылга Судтуң секретариатының юридиктиг килдизиниң эрге-хоойлу салбырының баштыңы Ольга Чернышова-биле болган. Ол ЕС-тиң, ылаңгыя секретариаттың ажыл-ижи-биле бисти таныштырган. Ол дээрже-ле суд чорудулгазының боттандырылганын юридиктиг болгаш административтиг дуза көргүзүр судтуң бир кезээ-дир. Ооң составында бүгү чурттарның Европа Чөвүлелиниң кежигүннери юристер, административтиг ажылдакчылар, техниктиг персонал база очулдурукчулар кирип турар. Бо специалистер шуптузу шыырак билиглиг, эртем аттарлыг, юридиктиг эртем кандидаттары, эртем ажылдарын кылып турар, француз, англи дылдарны билир, өг-бүлелери-биле шагда-ла Страсбург хоорайда амыдырап-чурттап чоруур юристер-дир.

ЕС-те филтрлээр (шүүрээр) секция 2011 чылдың январьдан эгелеп ажылдап эгелээн. Секретариаттың (бистиң-биле хомудалдар кирип килдис) ажыл-чорудулгазы-биле база таныштывыс. Ол ышкаш Судтуң Төп офизинге база четтивис. Ында аңгы-аңгы полкаларлыг дыка делгем кабинеттер бар. Компьютерлиг техника килдизин көөрге, төп почтаже кирип келген ышкаш сагындырар. Чүге дизе бо килдис хомудалдарны хүлээп алгаш, бүрүткээр, дамчыдар дээш өске-даа ажылдарны чорудуп турар. Ында хей кезини орус дылдыг ажылдакчылар ажылдап турар болду. Судтуң секретариатының юризи Вадим Пак чаа билдиринишкннерни канчаар көрүп турарын, хомудалдарның хүлээп алдынмас берге айтырыгларын канчаар шиитпирлеп турарын база хүлээп ап болур хомудалдарны шииткекчилерниң чаңгыс аай көөрүнүң дугайында чугаалап берген.

— **Кайы чурттардан хей хомудалдар кирип турар ирги?**

— Филтрлээр талазы-биле россияжи секторда 15 ажылдакчы бар, олар шупту шыырак билиглиг, үнелиг специалистер. Эң-не хей хомудалдар 2000-дан 2010 чылга чедир болганын билип алдывыс. Ынчалза-даа сөөлгү чылдарда хомудалдар эвээжээн. Хомудалдар саны-биле эң-не бир дугаар черде Россия, оон Украина, Румыния, Венгрия, Турция, Италия, өске Европа чурттарындан эвээш. Келген хомудалдар болгаш дүрүмге дүүшпези-биле ойталаан хомудалдарның деңгээли 47, чижээ, Россиядан 28066 хомудал келген болза, ооң чүг-ле 1818-ин хүлээп алып (43

биле 34 чүүлдер). Хүлээп алып хомудалдарның процессуалдыг критерийинге: күрүне иштинге эрге-хоойлу камгалалын долу чарыгдал кааптары. Чижээ, РФ-тиң Дээди Судунга база судтуң шупту чадаларына кеземче херээниң талазы-биле хомудалды көргөн соонда, бир эвес хамааты бодунуң хомудалын шиитпирлеп шыдаваанда, шупту суд чадаларының суд актылары-биле чөпшээрешпээн төлээде, ынчан ол ЕС-ке бижиб болур.

— **Россиядан кандыг хомудалдар кирип турар?**

— Кижиниң эрге-ажыктарының талазы-биле Европейжи Судче россияжилер колдуунда бистиң судтарның үр үе дургузунда саададырындан хомудалдар кирип турарын билир бис. ЕС-те хүлээп ап болур хомудалдарны чылдар-биле, харын-даа 10 чыл чедир көрүп турарын билгеш кайгадывыс. Чижээ, ЕС-те чаңгыс хевирниң ийи херээнге көңүс ийи аңгы шиитпирни үндүрери бисти кайгатты. Хомудалды долузу-биле кайы хире бүзүренич болгаш шынзыдыптар кылдыр бижээнинден база судтуң шиитпирни хамааржыр.

Секретариаттың юристери Сергей Гусевский, Кирилл Белогубцев кижиниң эрге-ажыктарының талазы-биле Европейжи конвенцияның 5 биле 6 дугаарлыг чүүлдерин таныштырган. 5-ки чүлдө чугаалап турары болза, кижичорду хосталга болгаш хуу эргезинге дээп болбас эргелиг.

Амгы үеде ЕС-те 47 чурт киржип турар. Шииткекчилерниң саны Конвенцияның киржикчи чурттарның санынга дең. Европейжи Судтуң даргазын президент дээр (бисте Судтуң президиуму дээр болза, а ЕС-те — Пленум дээр).

Шииткекчилерни шилиир чуруму нарын: күрүне бүрүзүнүң даңзыже кириген 5 кордакчызының үжүн шилип алып, оларның иштинден Европа Сөвединиң Парламент ассамблеясының 9 чыл хуусаалыг бүрүн эргелиг чаңгыс “национал шииткекчини” томуйлаар. Ону эде соңуvas. Албан негелдизинге француз болгаш англи дылдарны тергип билири, бот-тускайлаң ажылдаар база күрүнениң эрге-ажык төлээлевес. Россиядан Дмитрий Иванович Дедовту томуйлаан.

Россияның национал судьязы-биле ужуражыры биске дыка ажыктыг болган. Ол юридиктиг эртемнер доктору. Ажылы чеже-даа чай чок болза, бис-биле ужуражып, бодунуң ЕС-те ажылын, Россияның херектериниң, россияжи хамаатыларның хомудалдарының дугайында чугаазы биске солун болгаш билдингир болган. Ол тодаргай чижек кылдыр көргөн херектериниң дугайында чугаалап берген. Сөөлгү чылдарда хомудалдар, ылаңгыя хамааты негелде херектери эвээжээн ол чугаалады. Хей чылдар дургузунда Россия хомудалдар талазы-биле 1-ги черге турган. Ынчалза-даа 2012-2013

чылдарда хомудалдар саны эвээжеп эгелээн. Сөөлгү үеде хамаатыларның эрге-ажык хажыткан дугайында хомудалдар Украинадан, Россиядан, ооң соонда Турция, Италия, Венгриядан кээп турар. Ооң чугаазы-биле алырга, хомудалдарның эвээжеп турар бир чылдагааны, Россияның Чазза, РФ-тиң Дээди Суду хамаатыларның хомудалдарын ЕС-ке чедирбейн шиитпирлээр дээш шупту хемчеглерни ап турар.

Страсбург хоорайда Суд өргээзин шил болгаш бетондан амгы үени-биле кылган. Суд 47 күрүнениң 800 миллион европейжи хамаатыларының эрге-ажык хайгаарап турар. Өргээниң ишти делгем, артык чүве чок, чүгле эң-не херек шил болгаш демирден кылган чүүлдер бар. Судтуң ажылдакчыларының биске хамаарылгазы чылыг-чымчак, кичээнгеилиг болду. Олар бөдүүн, эптиг боорда, классиктиг идик-хептиг.

Кижиниң эрге-ажыктарының талазы-биле Европейжи Судтуң даргазы Гвидо Раймонди. Ол 2015 чылдың ноябрьдан тура бо эрге-дужаалда ажылдап турар.

Ол-ла үеде Москвадан анык студентилер бөлүү база келгени солун болган. Шупту делегаттар кеземче херээн көргөн судка олуржур аргалыг болганнар. Аңаа Германиядан аар кем-херек үүлгеткен хамаатының херээн көргөн. Суд залына бистерден аңгыда Германияның болгаш өске-даа чурттарның хамаатылары, журналистер турган. Ол-ла кезээ телевизорга судка Россиядан делегаттар киришкен деп көргүзүп турду.

— **Ажыл албан аайы-биле чораан-даа болзуңарза ол хоорайларның чараш черлерин көөр аргалыг болдуңар бе?**

— Рождество байырлалының бүдүүзүндө Францияга чоранымга дыка өөрүүр-дүр мен. Страсбург, Париж хоорайларга экскурсиялаары дыка солун. Ылаңгыя Рождество кезээлеринде хоорай иштинге чадаг агаарлаары, кезээки ярмаркалар көөрү дег чараш чүүл чок. Бажыңнары доозазын чаа чылдың каасталгалары-биле шимээн, тоолда-биле демей. Французтарны көөрге, шупту

чазык-чаагай арын-шырай аас-кежиктиг, байырлал Париж биле Страсбург Европаның чараш хоорайлары богай, ынчангаш архитектура кайгамчык. Мен бодаарым кижичорду оода чаңгыс кай Парижти көрүксээр. Ооң кудчуларынга кылаштап чораш чараш чүүлду, чаагай чорутайбыңны сагыш-сеткили сиңирип алып сен.

Аңгы-аңгы чурттардан келтистерниң хөйүн. Ылаңгыя улгады берген база аныктылыг кыдат туристерниң хөй эскердивис. Оларның сад төптеринден дыка улуг өрткө барааннар садып ап турар көргөш, кыдаттар дыка-ла башыдалдыг чурттап турар-деп түңнөдивис.

Страсбургтуң чурттакчыларының хей кезини хар-назы чыгачокка чадаг-тергелиг чоруурун ынак. Чадаг-тергелиг кижилер хоорайда шупту эптиг байдал тургускан. Дыка хей французтар ажылдаарда, тергелиг чоруур, кезээ ол техниканы бажыңнарының даштын тургузуп каарлар. Ол ышкаш Страсбург хоорайда янзы-бүт хевирлерлиг ыяштарны сонугадым. Чараш боорда, дык хөктүг бүрүлери улуг ыяшта болду. Дыка чараш паркка баагаарладывыс. Ында бичик ногаан хөлдө эштип чоруур куштарны чарашсынып, чурттыртырып турдувус.

Ылаңгыя Парижге Эйфел суургазынга экскурсиялааны уттундурбас. Шупту делегаттар ол төөгүлүг суурганы чурукка, видеога тырттырып четтигиптивис. Арай багай чүве ол хүн хаттысоок, бүргө агаар болган.

— **Ол чораан бөлүүнөр-биле харылзаа тудуп турар силер бе?**

— Бистиң бөлүүвүсте Россияның аңгы-аңгы регионнарындан келген судьялар найыралдык чаңгыс өг-бүлө-биле демей чооп апарган бис. Олар-биле ам-даа харылзаавыс үспейн, чагаалажып, байырлалдарда удур-дир байыр чедиржир-дир бис. Уттундурбас, солун ажылчын сургакчылаашкыным мынчаар билдиртпейн эрте берген.

Алдынай СОЯН
чугаалаашкы

ИЮНЬ 1 — Бүгү-делегейниң уруглар камгалалының хүнү

Бичии уругларга — чаа ном

ХААК "АЪДЫ" ЧҮГҮРҮК БОЛЗУН!

Александр Шойуннун "Хаак аъттар мунган оолдар" деп номунун даштыкы арнында чурукта хаак аъттар мунган оолдарны көргөш, бодум база бо оолдар ышкаш хаак чавыдактап алгаш, аът мунган боол ойноп чораанымны сактып келген мен.

Та каш харлыымда эмдик хаак аът кырынга олурупкан мен? Ону билбес мен. Мил кээримге-ле, хаак чавыдактап алгаш, "хаак аъттарлыг" хаак оолдар-биле чарыштырып алдып-ла турар чордум. Чамакта мээң ол "хаак аъдым" деп-мөөп, мени черже "октап-р" болдур ийин — черниң довуан доозунналдыр дүжүрерге, түбодум куу довурак апарган рууп кээр мен. "Хаак аъдым" сымнааш база халып чоруп ар болдур ийин — ооң ак-арай деп тыртып, доктаап алып мен. Кижиниң аъды, ак-даа болза, чүгле ыңдыр ор ужурлуг, оон өске кандыгы эвес. "Хаак аъттарлыгы" чарыштырганда, боттарывыс чнап-маңнап, көк дер дүжер ор чүве. Мээң "аъдым" чамакта өске "аъттарны" мурнап п-даа турду.

Александр Шойуннун номунун итинде чурукту көргөш, чүгле ан номчааш, "хаак аъттыг"

чаш шаам ынчаар сагыжымга кирди. Бо чогаалчының бижээн чечен чугаалары кижини чаш назынынче ээлдир соп эккээр ол хире солун күштүг-ле болгай. Оларның бирээзи — "Кайгап каан мен". Мен база бичимде бистиң аскыр дагаавысты аажок кайгаар чордум. Ол аскыр дагаа кыс дагаалар чөмгөреринге дыка ынак. Аңаа авамның уруп бергени тарааны шуптузун чивес, чамдызын арттырып алып, ынчангаш чүгле чаңгыс будунга туруп алгаш: "Ку-ка-рек, ку-ка-рек, ку-ка-рек!" — деп, алгырып-ла турар. Та чүге бир будун көдүрүп алып аскыр дагаа чүве — кижикайгаар. Кыс дагаалар келгеш, ооң таразын чыып чий бээр, ийи буттары-биле ыңай-бээр чоргаар базып турар. А мээң ол аскыр дагаам бөдүүн дагаа-дыр ийин, Александр Шойуннун "Кайгап каан" деп чечен чугаазының маадыры аскыр дагаа дег балет артизи эвес.

"Хаак аъттар мунган оолдар" деп номда чечен чугааларны номчуурга, оларны чогаалчы эрткен-барган бичии шаандан дүжүрүп бижип каан-даа ышкаш. Чогаалчы боду бичиизинде аът ышкаш күштүг ыттыг чораан кижидир. Ол ыдын чайын тергелээш, кыжын шанактааш, хемден суг сөөртүр. Ооң ады Мойнак. Авторнун чаа номунда

чечен чугааларның бирээзинин маадыры ыттың ады база Мойнак. "Угаанныг Мойнак" деп чечен чугааны номчуп көрүңер даан, уруглар! Дыка солун!

"Хаак аъттар мунган оолдар" номнун чечен чугааларына чуруктарны оларны номчаан бичии чурукчуларның чураны бо номну утка-даа, каасталгада талазы-биле ылап-ла бичии уруглар ному кылган. Ооң сөөлгү арнында "Номнун чуруктарын Республиканың Р.Д. Кенденбиль аттыг кол ниити өөредилгениң хөгжүм болгаш чурулга школа-интернадының өөренкичилери: Б. Ховалыг, Н. Сам, Н. Саая, С. Ооржак, Д.-Х. Канчын, А. Сам чурасан" деп бижип каан.

Тываның Ю.Ш. Кюнегеш аттыг ном үндүрер чери бичии уругларга номнарның чурук каасталгазына бичии чурукчуларны моон-даа соңгаар кириштирер болза, оларның салым-чаяны улам чечектелип частырынга дыка салдарлыг болгаш ажыктыг болуру чугаажок.

Республиканың Чуковский аттыг бичии уруглар библиотеказына Тываның улустун чогаалчызы Александр Даржай-биле ужуражышкын үезинде школачы назы четпээн болгаш эге класстарда бичии уругларга тыва чогаалдар дугайында чугаа

чоруп турда: "Бичии уругларга чогаал бижир дээш, чадажып каан кижидир мен. Эң-не бичии хар-назынның номчукчуларга солун чогаалдарны амгы үеде бижип чоруур чогаалчы Александр Шойун болдур ийин — деп, Александр Александрович чугаалаан чүве.

Бичии уругларга бижээн "Хаак аъттар мунган оолдар" деп номну сонургап номчааш, ооң авторнун бодунун хаак аъды чүгүрүк-ле болзун деп күзээр-дир мен.

Шаңгыр-оол СУВАН,
Россияның Чогаалчылар
эвилелиниң кежигүнү.

● Александр ШОЮН
УГААННЫГ МОЙНАК

Хиндиинде хир безин чок аяк хун. Суурнун оолдары шагда-ла хемде барган. Эштип-эштип, шымнып-шымнып алгаш, оолдар элезинде аңдаштанып чыткылааннар.

Таваар бырлаңайнып чыткан суг мөлчүрт дээн соонда, Адыгжының бажы сугдан бо уштунуп келген. Ол арнында сугну холдары-биле чода туткулааш, эштирин уламчылай берген.

— Дуу ол Мойнак кел чыдыр, Адыгжы! — деп, элезинде чыткан оолдар алгырган.

Адыгжы сугдан үнүп келген. Ол суур дужунче харап көргөн. Ында ногаан шыкта маңнап кел чораан ыдын оол дораан танып каан.

— Мойнак! Мойнак! Бээр кел! — деп, ол ыдын кыйгырган.

Оол бо удаада үргүлчү эдертип алып ыдын албаан чүве-дир. Мойнак бажыңга чалгаарааны ол боор, эззиниң кайнаар баарын билер болгаш, ону тып кел чорууру ол.

Мойнак аксында бир-ле чүве ызырып алгаш кел чораан. Ону эскерип кааш, элезинде чыткан оолдар безин туп-тура халышкан. Мойнак чоокшулап келзе-ле, ооң бажыңга бо-ла кады ойнай бээр пөстен кылган койгунак болган. Изигде эжи база эштиксеп тур боор дээн бодал-биле ону эдертип алганы магат. Мойнак эззинге чоокшулап чедип келгеш, бурузунган хевирлиг кулактарын халбай-тыпкан турган.

— Эжиң безин бодап чоруур эр хей-дир сен, Мойнак! — деп, Адыгжы ыдын мактааш, ону эргеледип суйбап каан.

Мойнак кудуруун чайгылааш, кады келген эжи-биле сугже мойт-ла дээн.

Ураа, дыштанылга!

УРУГЛАР ХҮНҮНҮНҮН ХЕМЧЕГЛЕРИ

Июнь 1 — Уруглар хүнүнде Тываның национал музейинге 1-ден 11 класс өөреникчилерге 50 куу чиигелделиг «Уругларга музей» деп акцияны, Национал музейниң даштынга «Уругларның айыыл чок чоруу»; «Айыыл чок интернет»; «Телефонун камгала»; «Юнармейжи болурга эки-ле-дир!», «Мастерлер аллеясы» деп темаларга аңгы-аңгы шөлчүгөштерлиг «Азия төвүнүн уруглары» республика чергелиг фестивалды эрттирер.

Ол ышкаш «Буянның чүректер» Бүгү-сийжи хөй-ниити шимчээшкениниң налынга төлөптүг болган лауреаттар-өрек демдектерин тыпсыр.

Оон аңгыда найысылалдың аңгы-аңгы культура албан черлеринге Уруглар хүнүнде тураскааткан бөлүк хемчеглерни эрттирер: Улусчу чогаалдыг бажыңына школа назыны четпээн бичии кыс уругларга «Дюймовочка-2018» уран чогаалдыг мөөрейи; Тываның В.Халилов аттыг күрүнө филармониясына «Таныжыңар, ТЮЗ!» иижиткен көргүзүг; В.Көк-оол аттыг национал театрга «Эдегей» танцы болгаш хептер театрының түңнел концерти; «Бременчи хөгжүмчүлөр» деп хөгжүмчүлүг ии; «Урянхай» мода бөлүүнүн «Торгу» деп фешн-шоу; Национал паркка «Библиобеседка», «ТАР-ның уруглар болгаш аныктар шимчээшкениниң төөгүзүндөн» делгелгелер; «Мээң

күзелдерим» чуруктар мөөрейи; Национал парктын 90 чылынга тураскааткан иижиткен көргүзүг; «Арганың сымыраны» деп ии; Бүгү-россияның караа көрбестер ниитилелиниң Тывада регионалдыг салбырының клувунга караа көрбес инваид уруглар аразына «Кады демниг базар бис» деп оюн-мөөрейлер; Тыва Республиканың Перинаталдыг төвүнге уругларның байырлыг үндүр бижидилгези; «Енисей» Культура бажыңына «Ураа, дыштанылга!» деп оюн-тоглаалыг дискотека; Совет Тываның 5 чыл стадионунга хүреш маргылдаа; Арат шөлүндөн Аныктар сесерлиинге чедир чадаг-терге чарыжы. Ол ышкаш Кызыл хоорайның уругларының эң-не тергиин чогаалдыкчы коллективтери Арат шөлүнге байырлал концертин бараалгадыр.

Бистиң корр.

Уругларга

● Экер-оол КЕЧИЛ-ООЛ

ТЫВЫЗЫК

Чечектерниң салбактарын Сеглеш кындыр хонуптарга, Хээлиг шокар торгу тону Херли-даа бээр, кыза-даа бээр Ыт-даажы, кеми-даа чок — Ындыг чүү-дүр, уруглар, чээ?

КАДЫ БААР МЕН

«Өренир ханың четпээн, Өйү кээрге, баар сен» дигип, Өөрүм мени каапкаштың, Өөренип чоруур деп тур.

Кады ойнап, хөглээр эжин Канчап кааксай бергеннерил? Сумкам болгаш кыдыраажым Шупту белең, кады баар мен!

БАШКЫЗЫ МЕН

Элең-тендиң базып чоруур Эреспейлер, бичии чаштар Эргеленчиг эргим, ынак, Энерелдиг башкызы мен.

Чүгемейлээн, кайдамайлаан Айтыры хөй бичии чаштар Чаптанчыг-ла хензигбейлер Авазы дег башкызы мен.

Аажы-чаңы аңгы-аңгы Алыс оожум, орлан-шогаа, Хедер-дедир, мөгаттынар Хензигбейлер башкызы мен.

Чаштар чокта чааскаанзыргай, Чаштар чокта чалгааранчыг. Олар-биле хиним тудуш Оолдар, кыстар башкызы мен.

Лариса ЧЫЛБАК-ООЛ.
Меңгүн-Тайга, Музур-Аксы.

«Болчукчулар — хамаатыларга»: акция

ЮРИДИКТИГ ХАЛАС ДУЗА

Уруглар камгалалының хүнүнде Тываның болчукчулар палатазы Р-ниң Юстиция яамызы-биле юридиктиг халас дуза чедирер хүнү эрттирер. Бо хемчегни Россияның адвокаттарының федералдыг эвилелиниң эгелээшкени-биле «Болчукчулар — хамаатыларга» деп бүгү чуртта болуп турар акцияга аянган.

Июнь 1-де 10 шактан 15 шакка чедир ыл хоорайга база кожууннарда 11 шактан 14 шакка чедир шупту болчукчулар ыс дем-биле чонну хүлээп алыр. Ол тарда хамаатылар сонургаан айтырарына харыыларны алып аргалыг р. Ылангыя кеземче хоойлузунга,

өг-бүле херектеринге, үндүрүг талазы-биле, сайгарлыкчы чорук дээш оон-даа өске угланышкынның айтырыгларга сүмелерни алыр.

Эң ылангыя уруглар камгалалының, оларның эрге-ажыын камгалаар талазы-биле айтырыгларны тодаргай тайылбырлап бээринге бөленин юристер болгаш юстиция яамызының ажилдакчылары дыңнадып турар.

Кожууннар болгаш тус чер чагыргалары болчукчуларга чонну хүлээп алырынга таарымчалыг байдалды тургузар. Кызылга дараазында черлерге хамаатыларны хүлээп алыр:

• «Правозащитник», Кечил-оол кудумчузу, б. 5 кв. 3;

• «Правовая помощь», Кочетов кудумчузу, б. 35 кв. 409;

• «Кызылская городская коллегия адвокатов», Тувинских добровольцев кудумчузу, 13, офис 222;

• «Адвокат», Интернациональная кудумчузу, 14;

• «Сысонов и партнеры», Красноармейская кудумчузу, 178, кв.82;

• «Центральная коллегия адвокатов», Кочетов кудумчузу, 35 кв.405;

• «Наш адвокат», Красноармейская кудумчузу, 237 (бажыңның барыын талазында).

Халас юридиктиг дуза чедирер хүнде Тываның Юстиция яамызы Кызылдың Калинин кудумчузунда 1 дугаар бажыңның (машзавод) 202 «в» өрээлинге 10 шактан 15-шакка чедир чонну хүлээп алыр. Харылзажыр телефону: 8(394-22) 6-35-47

Ачы-буянын ага

ДАРГАН-ДАА, ЭМЧИ-ДАА

Мээң эргим, ынак кижим, уругларым авазы Валентина Самдыцовна Дандар бистиң өг-бүлөвисте эң-не хүндүткелдиг, эң-не энерелдиг эргим, ынак киживис, чырып чоруур хүнүвүс, ажи-төлүвүстүң аас-кежи. Кады чурттааныыстан бээр алдан чылдың нүүрүнче кирипкен бис.

Валентина Самдыцовна Чаа-Хөл кожуунун Кара-Тал суурга, уйгу чок Улуг-Хемниң кыдында казаг черге, Самдың Чыпсынович Ховалыг биле Минчимеа Мескиновнаның он уругларының хеймери боол төрүттүнген. Ооң аказы "Тиилелге" колхозтун дарганы, а авазы колхозтун кандыг-даа ажилдарына ажилдап чораан. Валя кудумчу кежилдир кожолары Балчыйларның уруу Зина-биле шапкын Улуг-Хемниң суунга эштип, ойнап, Кара-Тал суурнун дужунда алаактардан чодураалап, чаңгыс класска өөренип өзүп келген. Кара-Тал биле Чаа-Хөл аразы үш километр хире ырак-даа болза, олар кыжын-даа, чайын-даа чадаг халчыл тургаш, Чаа-Хөлдүн орус омактыг чурттаачыларына дагааларының чуургаларын садып, акшазы-биле хлеб, шай, таакпы, дус дээш херек-ле чүүлдерни садып эккеэрлер. Аалында турганда, каш хондур чиир тараа, далганны соктаар, мал-маган кадаржыр, инек сагжыр дээш кылбас чүвези-ле чок. Валя чеже-даа хеймер болгаш чассыг болза, эрес-кежээ, кончуг шимченгир уруг. Алды, чеди харлыында-ла эмдик аъттарны мунупкаш, халдып ыңай болур. Оолдар оюннарын ойнаар, туразы улуг, оолдар-биле безин тутчу бээр.

Чай сиген белеткелиниң үези.

Валя база сиген белеткээр улустар-биле кады чоруттар турган. Бир катап аказы уруун чорутпайн барган. Колхозтун чаңгыс дарганы аказы уруун дарганнаар черинге эккелгеш, хөрүк бастырып, одаар ыяжын белеткээр, чес, хола, ак демирден кылган сава-саңга чыыр, садыгдан шай-таакпы садып эккеэр дузалакчызы кылдыр ажилдадып эгелзэн. Аказының арга-сүмези езугаар аар-саар үүрмек чүүлдерни боду кылып эгелзэн. Баштай демир суугунун хоолайын кылыпкан. Оон эгелзеш-ле аказы уруунга бүзүрөп, кыскаш, хүлүзэр, илбек дээш оон-даа өске элзэн нарын чүүлдерни кылдыра берген.

Дарганның уруу аказының ус-шевер чажыттарын чоорту эскерип, кандыг демирлерден чүнү кылып болурун ачазындан көрүп ап турган. Ылаңгыя тыва өөктер кударын, чүген-чулар белдирлерин каастап кылырын кончуг сонуургаар апарган. Демир-дес янзы-бүрү хевир-дүрзүлөрже хуулуп, бир-ле аяктыг, чараш эт-херекселдер апарганын ол магадаар, чарашынар. Дагалыг аъттарның даваннарының даажы ооң кулаанга дыңналып, мөңгүн-биле каастап кылган чулар, чүгеннери шыңгырытып турганзыг-даа. Янзы-бүрү тыва шоочалар, улуг-биче бижектер ооң карактарында ол-ла олчаан көстүп кээр турган. Даң адып, хүн үнерге-ле, Валя аказы-биле кады дарганнаар черге дарган кижиниң кадыг-берге ажилын шиңгээдип ап, аңаа сеткилинден хандыкшып, кылып билер-ле чүвези чүгле дарганнаары ышкаш апарган. Ачазының дарганнаар бажыңы, хан кызыл кылдыр изиткен демирлери, маска-дөжүнүн чаңгылыг даажы болганчок-ла дүш-дүлүңгө кирип кээр турган.

Ачазы уруунун дарган кижиниң аар-берге ажилына өөрени бергенинге чоргаарланып-даа, бирде муңгарап-даа турган.

Валяның аказы чүгле дарган звес, бертик-межел эдер "тудугжу" турган. Оларның өөнге бертик-межел кижилер бо-ла келир. Кижилерниң сына бер-

ген холдарын эвинче кирип, баглап, шарып бээрге, олары экирип чоруй баарлар. Өштү уштунган, бажының тии шимчей берген кижилерге аказы баштай хойтпак арагазының доңун ижиртип алыр, ооң соонда кончуг хынамчалыг тудуп, суйбап оруп-оруп, кончуг таптыг кирип тудуптар чораан. Валя ачазының кижилерниң бертик-межелин тударын көөр, херектиге дузалажы бээр-даа турган.

Бир хүн адашкылар узанып турда, машина дагжаан соонда, дарганнаар бажының эжиниң аксынга "чиик-кара" тура дүшкен. Адашкылар дашкаар үнүп кээрге, колхоз даргазы биле кылагар кара хром идиктерлиг, тырың

1964 чылда Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк зоназынга хаакка маргылдаа үезинде Валентина (Самды) Дандар эштери-биле (ортузунда).

мага-боттук галифе чүвүрлүг кижиге турган. Олар мендилежи чугаалашкан соонда, дарга Валяны чаптааны-ла ол боор, дарганың уруунун харын айтырып сонуургаан. Колхоз даргазы: "Дарганыыстың дузалакчызы, уруу-дур" — дээн. Улуг дарга: "Дарган звес, эмчи болур ужурлуг кижиге-дир, холдарының салааларын көрүңер даан! Мындыг чараш салааларлыг кижиге ак халаттыг эмчи болур сен шүве" — дээрге, Валя "Чаа" — деп чөпшээрешкен. Дарга машинадан даш чигирлер уштуп эккелгеш, Валяның адыжына тутсуп берген.

Даргалар чоруй баарга, "Кым боор ол?" — деп, уруг ачазындан айтырган. Ачазы: "Тока дарга ол-дур, Тываның эң улуг даргазы" — дээн.

Валя сески классты дооскаш, улуг дарганың чагыын езугаар Кызылдың эмчи училищезинче өөренип кирип алган. Ону 1964 чылда дооскан соонда тускай үлелге езугаар Чөөн-Хемчик кожуунун Баян-Тала сумузунга 8 эмчи пунктузунун эргелекчизи, фельдшер-акушер кылдыр ажилдадып чоруткан. Бир катап Баян-Тала суурга Тока дарга келирге, Салчак Калбак-Херек-овичиге эмчи дузанын Валентина Самдыцовна чедирип тургаш: "Чаа-Хөлдүн Кара-Тал сумузунда дарган Самдың ашактыг уруу мен. Силер мени дарган звес, эмчи болур сен деп чагаан болгай силер, ынчангаш эмчи училищезин дооскаш, ажилдай бердим" — деп чугаалаарга, дарга магадап: "Ийе, ийе, сактып келдим. Эмчи болганың кончуг эки-дир" — деп, Валя ооң чагыын күүсеткенинге өөрүп чугаалаан.

Өг-бүлөвистиң аайы-биле Валентина Самдыцовна Бай-Тайга кожуунун Тээли суурда төп эмнелгезинге улуг сестралап ажилдай берген.

1978 чылда Новосибирск хоорай-да партияның дээди школазын доосканым соонда, мени Тес-Хемниң партия райкомунун суртаал болгаш агитация килдизинин эргелекчизинге ажилдадып чорудупкан. Валентина Самдыцовнаны район эмнелгезинин улуг сестразына хүлээп алган. Ол

эмнелгеге Валентина Самдыцовна 15 чылдың дургузунда үре-түңнелдиг ажилдап, хөй-ниити ажилына идеп-кейлиг кижиге келген. Кадык камгалал шугумунга үр үеде ак сеткилдиг ажилы дээш Валентина Самдыцовнага "ССРЭ-ниң кадык камгалалының тергини" деп атты, херек демдээн тывыскан. "В.И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл ою", С.К. Токаның төрүттүнген хүнүнден бээр 110 чыл ою" болгаш "Күш-ажылдың хоочуну" "медальдар-биле, Тыва Республиканың Дээди Хуралының, Тыва Республиканың Чазаның, ажилдап чораан кожууннарының хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткылаан, Самагалдай суурнун Хүндүлүг хамаатызы аттың эдилекчизи.

Валентина Самдыцовна уран чүүлге база хандыкшылдыг кижиге. Бай-Тайга, Тес-Хем кожууннарга уран чүүл көрүлделеринден черле чыдып калбас. Коллективин, эш-өөрүн эдертипкен концерттерге, мөөрейлерге бо-ла киришкен турар. Бай-Тайгажыларның хомусчулар ансамблиниң составына 1973 чылда Москвага болуп эрткен улусчу уран чүүл фестивалына киришкен, фестивальдың лауреады болган.

Ол шыырак спортчу. Школага, училищеге өөренип тургаш-ла, хаакка маңнаарына херээжен улус аразына үш, беш, он километр чарыштарга бирги, ийиги черлерни ап, республиканың адын камгалап, Новосибирск, Красноярск, Омск, Тюмень хоорайларга маргылдааларга орус эш-өөрлери-биле кады кирип, шаңнал-макталды ап турган. Хаакка маңнаарына Сибириниң зона маргылдааларына дөрт чыл улаштыр киришкен. 1964 чылда "Чылдың тергин спортчузу" деп атка төлөпиге болган. РСФСР-ниң спортчуларының Улуг шуулганының киржикчизи. Ол дугайында чуруктары, хүндүлел бижиктери херечилеп турар.

Валентина Самдыцовнаны бүгү талазы-биле сайзыраңгай, ховар дээн талантылыг кижилерниң бирээзи дээр болза, черле чазыг болбас. Ол дааранырынга база салымныг. Ажи-төлүнүң кедер спортчу хептерин боду даараар, аргыыр, алгы-кештен тыва тонну чараштыр даарап ап шыдаар.

Валентина Самдыцовна хүндүлүг дыштанылгаже үнгөш, Кызыл кожуунун Чаа-Хем суурга чурттап бергеш, хлеб быжырач черни аяктыкан. Суурнун чөөн талазында "Шанхай" деп чоннун адай бергени кварталдың чурттаачыларын хлеб-биле хандырып турган. Кожаларыыс кырганнарга, аарыгаржык кижилерге канчаар эмненирин, каяа дыштанырының талазы-биле арга-сүмени бо-ла бээр. Кандыг-бир дуза дилеп келген кижилерге канча-даа чажам дивес, шыдаар шаа-биле дузаны кадар.

Өг-бүлөвис дөрт ажи-төлдүг. Уругдарыысты, өскүс арткан 6 дунмаларыысты азырап өстүргеш, эртем-билигге чедиргеш, өглөп-баштап каан бис. Оолдарыыс Мерген, Шолбан, Орлан өгүлүг-баштыг, янзы-бүрү адырларда ажилдап чоруур. Шолбан бокска бодунун деңизинге ССРЭ-ниң чемпиону, Тыва Республиканың Бокс федерациязының президентизи.

Амгы үеде бистер Кызыл хоорайдан ырак эвесте, Боом дааның баарында чурттап турар бис. Назы-харыыс улгады-даа берген болза, Улуг-Хемниң кыдында дузалал ажил-агыын тудуп, шээр, бода-даа малдарны, кастар, өдүрөктер, дагааларны азырап турар бис. Улуг дөлгем огородувус долдур ногаа, картофельди тарып, арыг агаарда, хемде эштип, чунуп, дыштанып, эки чурттап ор бис. Эрткен-дүшкен төрелдер, таныш-көрүш, эш-өөрлеривис аалывыска үнүп-кирип, аравыста аргыжы чоруп тур бис.

Чеден бештеп турар эргим, ынак киживиске, уругларым авазына аас-кежикти, быжыг кадыкшылды, ууттун-мас узун назынны күзээр-дир мен.

Виктор ДАНДАР,
өөнүн ээзи.

Ук-ызыгуур салгалы

ДӨНГҮР КӨК БУГА
БОЛБАС ДЭЭШ...

Шаанда бис Би-Хем кожуунун деп черге чурттап чораан бис. Ын харлыг мен. Эң улуг өгбөвисти Бу Маады дээр. Ооң ажи-төлү 15 т Сөөлүндө 9 оол арткан.

Оларның эң улуу мээң ачам Кошк Баянчык оглу Маады чүве. Оон бичи Алдай-оол, Терек-оол, Хаак-оол, Хады Допчу-оол, Кара-Тоннуг, Чадамба, Чүч — шупту 9 алышкы ол. Баянчыктар 100 чылгылыг турган бис. Кажан Ада-чуртту дайыны эгелзэнде, тыва чон фронтун маганын берип турда, кырган-ачавыс 50 чылгы малын үзе сүрүп берген. Артан чын сүрүп алгаш, Би-Хемниң Аржаан, таварып, Эжжым баштап, Улуг-Хемниң Кашпалга көжүп келген бис — деп, авазы Анна Кошкар-ооловна Аракчаа (Кырган-авамның хөөрөп олурганын сакты

Кырган-авам Анна Кошкар-ооловна ган-ачам Чүлдүм Көк-оолович Аракчаа Балгазынга чурттап, арга-арыг ажил-агы ажилдап чораан. Бичи турувуста авам (мен 5 харлыг, кады төрзөн дунмам Ира-лыг) кырган-ачам сугга эккеп каар.

Бир-ле катап кырган-авамның дөм сүдүн төп каан бис. Кырган-авам бисти к тарга, аңаа мөгаттыгаш, дунмамны хеп алгаш, Кур-Чер суурда авам-ачам сугже деп турар бис. Кырган-авам удаан кижиге чыдарга, мен дунмамны хепкерип алгаш ырак эвесте элзенин черге ойнап-ойнап удуп калган-дыр бис. Кырган-авам бисти, бажыңче эккеп алган.

Бир катап кырган-ачам өскүс арткан элик эккелген. Ооң-биле ойнаар бис. Кай даа маңнаарыыска, элик бистиң соов эдерип халып турар. Оон шору өзүп кырган-ачам тайгага аппарып салыпкан.

Кырган-ававыс Анна Кошкар-ооловна талазындан төрөлдериисти сураглап тур чамдыызын тып алган бис. 2015-2016 ч төрөлдөр чыыжын эрттирген. Аңаа ча даа көржүп көрбзэн, танышпас төрөлдө ныжып, билчип алган. Чылдың-на июль Белдир-Кежиинге чыгыр деп дугуру. Баянчыктарның 9 ажи-төлүнүн угун сал салгакчылары хөй. Тыва кижиге ук төөгүзүн бес болза, «дөңгүр көк-буга» деп чугаа болгай. Ада ызыгуурун билип ап чоруура звес деп бодаар мен.

Алексей АРАКЧАА (О

Хоочуннун бодалы

ХООРАЙЫВЫС АРЫГ
ЧАРАШ БОЛЗУН!

Хоорайывыстың санитарлыг байлында чамдык эпчок чүүлдерни эскер ооң дугайында бижикседим.

Бир дугаарында төрөлдөр хүнүндө хөөрле чорааш, кирер эжик чанында улуг бажың артында чыылган боктарны көргөш, кижиге гаар чорду. Төрөлдөр хүнү чылда чаңгыс ка болур-ла болгай. Аңаа арыглаашкын чан хүн эртер-ле ынаан. Ынча хөй бокту дөре ырадыр сөөртүп кааптар арга чок бе?

Ам хоорай иштинде байдал кандыг Маңаа чаңгыс девискээрни чижекке көргүзүп Кызыл хоорайның Чаа-Хем кудумчузунда чаа улус кылаштаар оруктарны ыяштарның даажы дары дыка үрегдеп турар. Буду багай кижилер болгаш бичи уругларга кылаштаарында ды шаптыктыг. Ынчангаш ол орукту эде кылы орук ийинге хөй теректер, талдар тарывай ине бүрүлүг ыяштардан аралаштыр олурт болза эки-дир деп бодаар-дыр мен. Оон ыңа "Водолей" садыының чанында хлеб быжыра бажыңның чоогунда ээн кагдыгган бажыңның чаны бок төгер чер апарган. Хоорай ортузун ындыг боорга чараш звес-тир. Ол боктарны дарый ыраткаш, ол ээн калган бажыңны септеп кылгаш, чурттаар оран-сава чок кижилерге хөлөзиге чүге берип болбас деп? Кол кудумчуларга ине бүрүлүг ыяштардан аралаштыр олуртур болза эки деп бодаар мен. Олардың хөй бок-даа чок, кыжын, чайын ногаан чараш кылдыр көстүр.

Бо-ла бүгүнү сактып келгеш, сезен харлы кырган кижээ менээ ооң херээ чүү боор деп-даа бодай бээр-дир мен. Ынчалза-даа чон-биле ажилдап чораан болгаш, сагыш-сеткилге бир-ле эпчок чүүлдү эскерип көргөш, ыгыттавын барып шыдавас-тыр мен.

Нина МОНГУШ,
Кызыл хоорай

Россияның Федералдыг айыыл чок чорук албанының кызыгаар эргелелинин тургустунганындан бээр 100 чыл болган юбилейин Тываның кызыгааржылары май 28-те чоннуң болгаш хей-ниитиниң киржилгези-биле демдегледип эрттирген.

Тыва Арат Республика ССРЭ-ге катшкан соонда, Улус комиссариадының хаалы-биле ССРЭ-ниң болгаш Моол улусунуң ТАР-ның Моол-биле кызыгаар тургускан. 1945 чылдың апрельде кызыгаар эргелелинин отряды Кызыл орайга тургустунган. Күрүне кызыгаар камгалаары-биле, "Мугур-Аксы", "Идагайты", "Шара-Нур", "Цагаан-Тологой", "Чыргаланды", 1946 чылда "Ар-ан", 1947 чылда "Качык" заставаларын тургускан. Ооң сөөлүндө "Чыргаланды", "Жаан", "Качык" заставалары дүшкен. Кызыгаар шериглериниң тургустунганындан бээр таптыг-ла бүдүн чүс чыл болган юбилейин таварыштыр кызыгаар шериглериниң хоочуннарын сактып, ирнүү сагыш-сеткилин, хей-аъдын үрер сорулга-биле, кызыгааржы бот-үрүттүнген кызыгаар шериниң хоочуну, халажылгада полковник Владимир Сергеевич Комбу дугайында кысказы-е бижип көрей.

Владимир Сергеевичини "Мугур-Акс" заставазына албан-хүлээлгезин эртип ажилдап турган үезинден бээр ир болгаш, ооң биче сеткилдин, үн мактанар хөңү чогу билир киж

В.С. Комбу 1956 чылдың февраль 1-де Чөөн-Хемчик кожуунуң Теве-Хаяга төрүттүнген. Теве-Хая ортумактазын дооскан соонда, ону шериг алдынче кыйгырткан. Албан-хүлээлгезин кызыгаар шеринге эрттирген. Шеригида Москваның Кызыл Туктуг "Москвич" аттыг Кызыгааржының дээди училищасын үзүп чыгып, 1980 чылда чедишкенин доос-канын кызыгааржы албан-хүлээлгезин алып, Кызыл Туктуг Забайкальениң кызыгаар округунче чорупкан. Аңаа аш, Кяхтаның кызыгаар отрядының шериги деп эрттирилге пунктузунга ажыг-аажыг командиринге томуй-ан.

В.С. Комбу офицерниң албан-хүлээлгезин харысалгалыын, ак сеткил-болгаш сагылга-чурумун өөренип аш, үстүкү командьлал чери ону алдыг-аажыг командиринге то-

Хоочуннар аравыста

МЕРГЕЖИЛИ КЫЗЫГААРЖЫ

В.С. Комбу.

муйлаан. Ооң командьлап турган взводу кызыгаар отрядының политиктиг болгаш дайынчы белеткелдин тергилни апарган. Ооң түннели-биле аныак офицер ССРЭ-ниң Күрүнениң Айыыл чок чер комитетиниң даргазы Ю.В. Андроповтун адындан шаңнал алган. Ол шаңнал чаа ажилдап эгелзэн аныак кижиниң хей-аъдын улам көдүрүп, сорук кириген.

"Наушники" контроль эрттирилге пунктузу дайынчы кезек турган. Ынчангаш ол бодунуң киржилгези-биле кызыгаар үрекчилерин истеп сүрер, тудар оперативтиг ажилдарны чорудуп, эвээш эвес кызыгаар үрекчилерин илередип тударына киришкен.

Ол үеде ССРЭ — Моол кызыгаарының тыва участогунга мал оорлар, кызыгаар чурумун үрээр таварылгалар бо-па болур турган. Ынчангаш бедик мергежилдиг профессионал кызыгааржы тыва кижиге чугула херек апарган. Оорутуң командьлал чери ону Россияның — Моол кызыгаар камгалалына ол хей ажыг чүүлдерни кылып, үлүг-хуузу кириер боор деп бүзүрел-биле аныак лейтенантыны Кызылдың кызыгаар отрядынче шилчиткен. Отрядтың удуртулгазы ону ол-ла дораан Эрзин кожуунуң "Цагаан-Тологой" заставазының начальниги эр-

ге-дужаалга ажилдаары-биле чоруткан. Ийи чыл чартык болганда ону "Мугур-Аксы" заставазынче шилчиткен.

Ажилдап чораан үелеринде ол бодунуң билиг-мергежилдин доктаамал бедидип, бир эрге-дужаалдан өскезинче депшип, ажилдап чораан. Ол үелерде кызыгаар үрекчилериниң мал оорларының оруун дуй туруп, оларны истеп, сүрүп, тудуп, байысаар ажилдарны кончук идеп-кейлиг дидим болгаш сагынгыр-тывынгыр чорудуп келген. Тодаргай эвес-даа болза, 1980 чылдарның ортан үезинден 1990 чылдың эгезинге чедир үелерни санаар болза, ындыг херектер 600 четкен. Хей эвес үениң иштинде Комбунуң, бодунуң холу-биле тудуп, байысап тургаш, илереткен херектери-дир.

Сөөлгү үеде ол "Цагаан-Тологой" кызыгаарның комендантызы албан-дужаалга ажилдап, "Цагаан-Тологой" болгаш "Шара-Нур" заставаларының кызыгаар участоктарын дорт харылап турган.

Ол ажилга ажилдап тургаш, федералдыг айыыл чок чер албанының Академиязының юридиктиг факультетин бот-өөредилге-биле дооскан. Академияны дооскаш, кызыгаар отрядының байысаалга органының начальнигиниң оралакчызына, а удаваанда начальнигинге — кызыгаар каттыжышкынының разведка талазы-биле командирниң оралакчызы албан-дужаалга ажилдаан. Кызыгаар шеринге ажилдаан ниити стажы 42 чыл.

Өг-бүлелиг, өөнүң ээзи Диизеңмаа Тюлюшевна хей чылдарда Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламент) бухгалтерлеп ажилдап чораан. Өг-бүлө 3 ажы-төлдүг, 11 уйнуктарлыг.

В.С. Комбу Россияның болгаш Моол күрүнениң хей санныг орден, медальдарның эдилекчизи. Бо хүннерде Тыва Күнүң юридиктиг факультетинде улуг башкы болуп ажилдап чоруур. Ооң кады ажилдап чораан эштериниң бирээзи, Александр Викторович Минаев Тыва Күнүң юридиктиг факультетиниң деканы, юридиктиг эртемнерниң кандидады. Ол Комбунуң дугайында мынчаар чугаалады: "Сергеевич-биле Кызылдың

кызыгаар отрядының дүрген хемчег алып килдизинге 20 ажыг чыл кады албан-хүлээлге эрттирип, эгин кожа ажилдап келдивис. Мергежил кызыгааржы кижиге болганымда кызыгааржының чымыштыг албан-хүлээлгезин бөдүүн солдаттан эгелзэш, отряд командиринге чедир кончук эки билер мен. Россияның ыдыктыг кызыгаарын камгалаар мергежилди шилип алгаш, хүлээлгезин ак сеткилди-биле күүседип, берген даңгыраанга шынчы болуп, 40 ажыг чылдар иштинде ак сеткилдиг бараан болуп ажилдаан коллегам халажылгада полковник Владимир Сергеевиче чоргаарланыр мен. Чүгле ындыг кижилер чурттуң ыдыктыг кызыгаарын камгалап шыдаар деп бо-даар мен".

Оон ыңай кызыгаар шериниң хоочуну, халажылгада подполковник Даргат Маадыр-оол Сүрүнович база Комбунуң дугайында чылыг-чымчак сөстөрү не-мед:

"Бистер Володя-биле Кызылдың кызыгаар отрядының оперативтиг килдизинге барык 20 ажыг чылдарда кады ажилдап, хей-ле чүүлдерни көрүп келдивис. Бир эвес кады ажилдап келген үевишти, бирден бирээ чокка сактып чугаалаар болза, ол бүдүн тоожу-даа болур-дур ийин.

Маңаа чаңгыс чижекте чугаалаан. Володя онза херектер талазы-биле даалгалыг сургакчылаашкыннарже удаа-дараа чоруп турган. Бир Кавказ республикаже сургакчылаашкынның түннелинде кондрабандистерни илередип туткаш хоругдаан. Херектиң илерээни болза, ол девискээрден кызыгаар таварыштыр бистиң девискээривисче автоматтар болгаш меге долларларны, алдын чоостарны чажыт байдал-биле эрттирер сорулгалыг чоруп орган российжи хамаатыларны тудуп илереткен. Оперативтиг ажилдың чүгле чаңгыс чижээ ол-дур. Сургакчылаашкын соонда Володяны Кавказ республикаларның бирээзинче азы Москваже ажылының аайы-биле депшидип чорудар деп сүмелзэрге, чөпшээрешпзэн кижиге болгай. Володя-биле бо хүнде-даа эп-найыралдыг, эл-хол өңүк болуп, эдержип чоруур-дур бис" — дээш, чугаазын доосту.

Кады албан-хүлээлгезин эрттирип чораан эштери, кызыгаар шериниң хоочуннарының кыска чугаалары-биле В.С. Комбу дугайында чүүлүмү доостум.

Хирлиг-оол КОНГАР,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

1947 чылда, мугур 70 чыл мур-унда, калган авам мени үргүлчү-е "Кайганма!" дээр чүве. Хөөкүй амның бо чагыын күүседирин-даа кызып чор мен. Ынчалза-а эрткен чүс чылдың элендизи ол берген эш-өөрүмнү көрүп-анымда, танывас-даа кижим-и, кайгап туруп бээр апардым. Хоочуннарның ноябрь 1-де болган республика чыыжына база-ла айганырымны туттунуп чадап турдум.

У олурар уруг (кадай) Социалистиг ажилдың Маадыры Лопсанчаптың Дарый-дыр. ХБАБ ажилдакчызы, анага кыраан. Ооң-биле кады 1954 чыл дүжүт ажаалдазынга сентябрь 1-ноябрь 1-ге чедир ажилдаан. Көдээ ажил-агый техникумунуң улдары-биле совпартшколаның акчылары кады Таңдының Ильин-и ай болдувус. Мен илчирбелиг ор сөөртүр "Сталинец-5" комбайнга өттүр ажилдадым. Тракторнун до-карактарывыс туржук, кармакта-дола бээр. Дүн-хүн чок ажилдаар, дүне база ховуга эккеп бээр.

У олурар кижиге Майя Даргат-даа ш. 1962 чылда Тес-Хем оолдары да" совхозка (Кур-Чер) хол бөмбүү келиривиске, Майя башкы учили-дооскаш, ол күзүн ажилдап эге-леп турган чүве. А бо олурар Дадар-анзын-оол комсомолдун Каа-Хем муунуң бирги секретарына (1960), аның Бай-Тайга райкомунуң бирги тарына, Улуг-Хемге-даа ажилдап н. Ол 1963 чылда 30 көпеектиң по-ры-биле "Москвич" ойнадып алып-литриниң бензин талонун бердим. де колхозтарга, сумуларга кывар-материал садар черлер турбаан.

Чагаалар аразындан

КЫЙБЫҢАЙНЫП ЧОРУУЛУҢАР

Хамык кывар-чаар материалдарны дос-каарлары-биле суур кыдынга азы хову турлагларына дүжүргүлөп каар. Чолаа-чылар, трактористер ону доскаарлардан төге-чая кочалдап кудуп алыр. Мен ону чурумчудар дээш, МТС-тен 5 тоннаның бензин талонун алгаш, колхозка дужаап четтикпейн, Кызылга студентилей бер-геш, ол талоннарны үлөп турганым ол.

Бо концертти чарлап, ырлап турар Борис дээрге, Дииспей дарганың оглу-дур. Ооң ачазы 1965 чылда Чадаана-га хлеб заводун директорлап турда, телефонажыптарывыска-ла, хөктүг-чугаа болган. Сөөлүндө ол чугаа анекдот апар-ган. Ону культура ажилдакчызы Кара-оол Натпий-оол радиога-даа чугаалаан. Журналист Седип Монгал солунга-даа бижзэн, а чоокта чаа Дээди Хуралдың аналитиктиг килдизиниң эргелекчизи Юрий Дарбаа бодунуң номунга-даа үндүрген чүве. А Дилгиче дарганың оглу Шилек сугларның мени сугже шура-дыпканы база солун чугаа. 1955 чылда Улуг-Хөндергейниң Чалама-Аксынга чайладым. Хоюмну кежээки одардан кирип кээримге, авамның угбазы кы-зыл партизан Серенмаа Сат даай-авам комсомол райкомундан келген бижик тудусту. Шилек-биле кады бир хүн чүк машиназының кырынга сандайлар чазап кадааш, дараазында хүн Кызылга кел-дивис. 20 шаа кижиге аразындан винтовка чүктеп алгаш, 50 метр хемчээлге эштир оол чок болган. Ынчаар-ла назыным иш-тинде чаңгыс катап ындыг маргылдаага кирип, Чөөн-Хемчиктин адын камгалаар ужурга таварыштым.

Школачы тургаш-ла, область спар-такиадазына кады кирип келген эжим, сөөлүндө кадык камгалал сайыды-даа чораан Чуглур Бады ынчан 10 метр бедиктен сугже шурааш, балдырының сиirin кемдеткенинден эмнелгеге бир хонду. Ындыг хирезинде чыданы 68 метр шывадааш, чаа рекорд тургусту. Шыва-дап көрүңерем, шыдаар силер бе?

Эртем бургзэн үевиште
Эрги шагны эки бодаал.
Шак ол үе турбаан болза,
Чаартылгалар көстүр эвес.

Ону эки билер кижиге республиканың хоочуннар организациязының 50 чылын-га Чеди-Хөлдөн чедип келген Тамара Шыгжалдың авазы Наталья Натовна Тараа. Ооң 10 класс доосканындан бээр бо чылын мугур 70 чыл ою болган. Тывага эң баштай 10 класс дооскан чаңгыс класс ол. Кызылдың 2 дугаар школазының ынчангы 19 доозукчузундан: Шулуу Сат — эртемден, Оргу Куулар, Наталья Тараа, Андрей Чычаан-оол, Алексей Делгер-оол — башкылар болгаш журналистер...

Тулган спортчу, тениске Тыва АССР-ниң каш дакпыр чемпиону Шыгжал Тамара Шыгжалдың авазы Куңгаалай 1940 чылдарда Шуурмак, Нарын школа-ларын эгелекчилзэн башкы. Тес-Хемге баштайгы машиналар көстүп кээрге, ону сонуургаанындан чолаачылай берген. Тамараның акызы Дадар-оол Куңгаалай Чадаанага, Эрзинге эмчи болуп чораан бот-тывынгыр артист. Самагалдайдан Кызыл четкен үш хүнүн хаактыг походун организастаарымга, аңаа идепкейлиг киришкен 10 кижиниң бирээзи ол.

Бо байырлалга кээримге, Тываның үндезин культура төвүнүң эжиниң ак-сынга турган үе-чергем мени: "Таңдаш кара тыва келди-ле" — деп уткудулар. Ынча дидиңер бе дээн ышкаш Таңдыга кожуун даргалап-даа чораан Таисья Санчевна Түлүш индирден чүгле тыва-ларны, тыва дылды чугаалааш турупкан: "Бичии уруглар кижини "бабуля, бабуля" — дээр-дир хоранныг ана"-даа дээр. "Ады орус-даа болза, төрзэн Тыва дээш, төрзэн дылы дээш, бо хире сагыш човап чоруур кижини шуптувус деткидивис. Бодум оон-даа "тывазыг тыва мен".

Фамилиям, адым тыва —
Балаттынмас тыва мен.
Алыс угум, төөгүм тыва —
Алдаттынмас тыва мен:
Тыва мен,
Тыва мен!
Адам тыва, бодум тыва —
Адаарганчыг тыва мен.
Чонум тыва, чуртум тыва —
Чоргааранчыг тыва мен:
Тыва мен,
Тыва мен!
Өңүм тыва, дылым тыва —
Өззэм өттүр тыва мен.
Өске аймак өөрүм-биле
Өңүк-тала тыва мен:
Тыва мен,
Тыва мен!

Ынчангаш-ла боор хамык үе-чергемни кайгаксаар, оларның чугаа-сөзүн дыңнаксаар болгаш эрткен үевишти сак-тыксаар кижиге-дир мен. Оларым-биле кады болуксаарым аажок.

Кырыдым дээш, чөнүдүм дээш,
Кыстыныпкаш орбаалыңар.
Кылыр иштен чыдып калбайн,
Кыйбыңайнып чоруулуңар!

Чооду КАРА-КҮСКЕ,
"Дети войны" демдектиң эдилек-чизи, ол үениң школачызы.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

ТЫВАНЫҢ В.КӨК-ОЛ АТТЫГ НАЦИОНАЛ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

13 июня в 19:00

Заккрытие 82-го театрального сезона

Н. СЕРЕНОТ

ӨШПЭЭН

ЫНАКШЫЛ

Литературно-музыкальная драма

Репетитор — Алексей Ооржак, асс. реж. Р.П. Ооржак
 Режиссер — Алексей Ооржак, асс. реж. Р.П. Ооржак
 Художник — Нечкин Шамак, асс. худ. Р.П. Ооржак
 Музыкальное оформление — Алексей Ооржак
 Хореограф — Жанна Намчиновна
 Педагог по вокалу — Луиза Мунуш

заккрытие 82-го театрального сезона

Праздничный концерт

14 июня в 19:00

Өртемчей ол - театр-дыр,

Өргүн чону - актерлар-дыр

Весь мир - театр,
И люди в нем - актеры

тел: 2-11-41

15 июня в 17:00

ПРЕМЬЕРА

АЛ-КЫЗЫЛ ПАРУСА

Музыкальный спектакль

Репетитор-постановщик — Алексей Ооржак, Заслуженный артист Р.Т.
 Народный артист Тувы, Почетный работник культуры Монголии
 Художник-постановщик — Начын Шамак, Народный художник
 Композитор — Альберт Хомуш, Заслуженный деятель искусств
 Художник по гриму — Людмила Волошина, Заслуженный работник культуры
 Художник по костюмам — Кувачана Шонор
 Художник-технолог — Алдын Монгуш
 Почетный работник культуры Монголии
 Хореограф — Жанна Намчиновна
 Педагог по вокалу — Дунна Монгуш
 Перевод пьесы на тувинский язык и стиль — Эрик Донган

Вашу рекламу прочтет вся Тува на страницах газеты «ШЫН»

«ШЫН» — газета, которая распространяется по всей территории республики. Т: 2-18-10.

РЕКЛАМА

в газете «ШЫН».

8(39422)2-18-10,
89235522070,
89293589721

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации, Саая Сайлыкмаа Сергеевны о предоставлении земельного участка в аренду сроком на 49 (сорок девять) лет из земель сельскохозяйственного назначения для сельскохозяйственного использования, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район,

местечко «Терезин» поле №1 с общей площадью 10250 кв.м. с кадастровым № 17:14:0502003:101.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения по данному заявлению.

Начальник отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна Кенден Х.П.

КУПИ

АВТО

по выгодной цене.

Тел. 8-923-385-

АВТОУСЛУГИ до 3-х тонн, по городу и за пределы. Мебельная будка, цена договорная. Тел. 8-901-644-7009, 8-923-383-7359, ОГРН 316171900054579

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ на «КамАЗе». Гравий, Песок, Глина, Отсев, Щебень, Уголь, ОГРН 314171924100018 Тел. 8-923-266-18-88

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: «ГАЗель-Некст», (термобудка, 2т.) по городу и за Саяны, Грузчики. Тел. 8-905920-2290 Андрей

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: «Хино» (3 т., будка) по городу и за пределы. Есть грузчики. Тел. 8-923-263-3618, 8-983-593-4967

АВТОГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: 4,8 т., 25 куб.м. Межгород, 1,5 т. по городу Плотников С.В. Тел. 8-923-265-9802, 8-983-368-5054

Бригада «Авырал». СТРОИМ ДОМА, БАНИ, гаражи, евро-ремонт, гипсокартон, панели, ламинат, заливаем фундаменты. Качественно, в срок. Оплата по договоренности. Тел. 8-929-315-5748, 8-905-920-5748

БУРЕНИЕ СКВАЖИН на воду ОГРН 316171900058300 Работаем круглый год 8-913-356-7502 Кредитование через АО ОТП Банк, АО «АльфаБанк»

БУРИМ СКВАЖИНЫ на воду. Выезд в районы. Т. 8-923-549-70-20, ОГРН 311171925600012

Вавилин ээпээнде 12 соток чер сады турар, 180мун рубльга. Харылзажыр тел. 8-923-268-8225, 8(39422)2-85-56

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: легковой фургон от 300 р., грузовик от

500 р. — ПЕРЕЕЗДЫ, ГРУЗЧИКИ, длина борта до 5 метров. Тел. 8-923-264-0440

ГРУЗОПЕРЕВОЗКИ: по городу и районам. Грузчики. Тел. 8-929-316-4271

КУПЛЮ ЯПОНСКОЕ АВТО в любом состоянии, после ДТП, проблемные, неисправные. Viber, Whatsapp 8-913-445-3999

КХН Кызылдың чер өрүмнээр компаниязы КУДУКТАРНЫ КАЗЫП КЫЛЫП ТУРАТ. Кожууннарже үнүп турар. Тел 8-923-266-6104, 8-913-347-0005, ОГРН 311171925600012

Кызыл хоорайда Дружба 55-те дыштанып хонар Хостел ажилдап турар. Иштинде телевизор болгаш амгы үеңиң чымчак оруннары бар. Паспорттук болур. Чаңгыс

оруннун өртөз — 400 рубль. Харылзажыр телефону 8-923-262-6180.

Набираю группу монгольского языка. Тел. 8-923-543-9383

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6. Тел. 8-923-552-3932

ОТДЕЛОЧНО-СТРОИТЕЛЬНЫЕ РАБОТЫ квартир, домов, офисов, магазинов, коттеджей «под ключ»! А также мн. др. Тел. 8-983-592-3559, 8-923-540-1301

ПАМЯТНИКИ мрамор, гранит, гравировка портретов, фото-керамика, установка. Правый берег, пер. Саянский, 23. Тел. 8-913-359-9494, 8-923-380-9494

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска, заборная, прожилы. Доставка. Кредит

Русфинанс Банк Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

ПИЛОМАТЕРИАЛ В АССОРТИМЕНТЕ комплектация на дома, бани, гаражи (стены наружные и внутренние, лаги, пол, потолок, крыша): по индивидуальным размерам. Доставка в город бесплатно. Адрес: Каа-Хемский р-н, с. Дерзиг-Аксы. Тел: 8-960-778-9624, 8-923-375-9926.

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөп казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

Пиломатериалы хорошего качества в наличии и под заказ: Брус 18*15-6шт в кубе 7000р. 18*10-9шт 7000р. 18*0.40-21шт 7000р. 18*0.40 2 сорт-21 шт 6000р. 18*0.30-28шт 7000р.

18*0.30 2 сорт - 28 шт 6 Необрезные доски 2500р. ПРОЖИЛИНА (херим 250р за штуку. ВЕСЬ МАТЕРИАЛ ДЛИН 6.5метра. ПРИНИМАЕМ ЗАКАЗЫ ДОМ Т: 8-933-314-94-74, 8-923-28-20

Хуу чуртталга бажыны алырынга ЧЕР УЧАСТК РЫН садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

ХОЙ ДУГУН улуг өрт хулээп ап турар Мир ГОРПО База РПС чанын дугаарлыг газельдин сө доктаамы. Тел. 8-923-540-5491

ЧЫЛГЫНЫҢ ХЫЛЫН кудуруктарын эки өрт садып ап турар бис. Тел: 8-913-343-6677.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 11343 экз. Үндүрүлгөңүң тиражы: 37

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа ямазы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, С.С. Кужугет, А.А. Лагбы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтигел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлөтүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол, корр. А.Д.-Б. Түлүш).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүктэн. Херечилдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлагынган материалдарын торларын бодалдары редакциянын туруктуу дүүшөйн барып болур. Айыттынган саннары бот өске-даа фактылары, динчадыглары дээш автор боттары харылзаар.

Чагылдыга индекс: хуу кижилерге — 11530, организацияларга — 31730. Солун неделяда үш катат үнөр. Хемчээли 3 парлаар ама. Номерни парлагже дужааганы: график өзугаар — 21.00, херек кырында — 18.00. Солун келбейн барганда 3-14-94 телефонне дугаары.